

O PROBLEMU GEOGRAFSKE RAJONIZACIJE JUGOSLAVIJE

RUDE PETROVIĆ

U v o d

U odnosima između prirode i društva označila je industrijska revolucija početak nove epohe, koja se bitno razlikuje od svih proteklih. Sva protekla tisućljeća zajedno nijesu na površini našeg planeta ostavila tolikog traga djelatnosti društva, nijesu u tolikoj mjeri preobrazila prirodnu sredinu, koliko je to učinilo posljednje razdoblje od ciglih 150 godina. Nagli porast broja svjetskog stanovništva, koji je bio uvjetovan porastom prehrambene proizvodnje i napretkom medicine, a još daleko više mnogobrojni tehnički izumi i sve efikasnija sredstva, s kojim se društvo služi u svojim antagonističkim odnosima s prirodom, a koja su se naročito umnožila u posljednjim decenijama, izmijenili su temeljito izgled mnogih krajeva, pa i golemih dijelova zemljine površine. Čovjek pravo i ne shvaća svu zamašitost i konkretnost jedne ovakve opće tvrdnje i nehotice je u dvoumici, da li se s ovakvim tvrdnjama možda ne pretjeruje. U tom pogledu uputili bismo samo na jedno od najnovijih djela, koja tretiraju tu materiju, ono profesora berlinskog univerziteta Edwina Felsa¹, koje svojom dokumentarnošću i impresivnošću ne će sigurno nikoga ostaviti u sumnji, što se toga tiče.

Nagli razvitak proizvodnih snaga, silan porast potreba društva i sve intenzivnija eksploatacija prirode stvorili su takvu situaciju u mnogim dijelovima svijeta, koja neminovno zahtijeva da se racionalno usklade odnosi između tih elemenata na određenim prostorima. Tu neminovnost najbolje potvrđuju žalosni primjeri opustošenja čitavih krajeva, gdje je čovjek neodgovorno dirnuo u prirodnu ravnotežu, bez smišljenog plana kako da dočeka i regulira posljedice svojih zahvata. Taj je problem, doduše, u svojoj osnovi star koliko je staro i društvo. Usklađivanje tih odnosa vršile su i prošle civilizacije, svaka na svoj način, u skladu s društvenim potrebama svoje epohe i u skladu s proizvodnim snagama, s kojim su raspolagale; razdoblje njihova cvata bilo je u stvari uvijek razdoblje kad je ravnoteža u tim odnosima bila najstabilnija. Ali potreba tog usklađivanja, i to u višim racionalnim oblicima, nikada nije bila tako akutna kao u našoj epohi, jer zemlja nije bila nikada toliko naseljena kao što je to u sadašnjosti, društvo nije nikada raspolagalo s takvim proizvodnim snagama, s kakvim raspolaže danas, a zalih prirodni bogatstava nisu se nikad s takvim tempom trošile, s kakvim se troše sada. Ta je potreba uvjetovala jednu novu aktivnost društva, aktivnost koja je u savremenoj literaturi poznata pod nazivom: organizacija prostora.

Francuz Maurice-François Rouge posvetio je teoretskom razmatranju te aktivnosti posebnu knjigu². Njegove opsežne analize rezultiraju u

zaključku: da je ta aktivnost društva toliko važna i neminovna da treba da se zasniva na posebnoj, novoj nauci, kojoj on daje ime »geonomija«. Razglabajući pojam »prostora«, koji je predmet organiziranja od strane društva, i pojam »organizacije«, koja predstavlja aktivnost društva u prostoru, on ih definira ovako:

»Prostor, o kojem se ovdje radi, je konkretan, zemaljski prostor, što ga sačinjava omotač našeg planeta; on obuhvaća kopnenu i vodenu površinu Zemlje, atmosferu, kojom je ta površina obavijena, kao i podzemlje, na kojem ona počiva. Organizirati prostor znači tražiti i iznalaziti za njega onu funkcionalnu strukturu, koja će najbolje odgovarati cjelokupnosti čovjekovih potreba, duhovnih i materijalnih; znači tražiti i realizirati najbolju moguću recipročnu adaptaciju prostora i društva; znači u krajnjoj liniji ostvarivati najbolju moguću eksploataciju prostora u korist čovjeka.«³

Takva aktivnost, razumljivo, vrlo je složena, i u njoj su pozvane da učestvuju mnoge nauke. Ovako shvaćena organizacija prostora konačna je sinteza mnogih prethodnih procesa i manje složenih sinteza, koje se daju svrstati u dvije glavne kategorije: funkcionalnu i teritorijalnu. Udio geografije vezan je pretežno za ovu drugu.

Svako organiziranje postiže, redovito, svoj cilj tako da podijeli predmet, koji obrađuje, na manje dijelove i da savladujući njih savlada i cjelinu. To je pogotovo slučaj kod zemaljskog prostora, gdje se konkretna organizacija u gornjem smislu ne da ni zamisliti bez teritorijalne diobe. Upravo ta teritorijalna dioba i kompleksna obrada dijelova zemaljskog prostora jedan je od osnovnih zadataka geografske nauke.

U savremenom svijetu organiziranje prostora poprimilo je već mnoge konkretne oblike. U Sjedinjenim Državama Amerike ono je poznato pod nazivom: Economic Land Planning ili Land Utility Planning; u Velikoj Britaniji pod nazivom: Regional Planning; u Njemačkoj pod nazivom: Raumordnung; u Francuskoj pod nazivom: Planification régionale; u Italiji pod nazivom: Pianificazione territoriale ili regionale; u svim socijalističkim državama pod više ili manje međusobno sličnim nazivima, koji se svode na termin: Privredna rajonizacija.

Geografija ne može da se ne interesuje za tu aktivnost iz dva razloga: prvo, ona kao i svaka druga savremena nauka ima zadatak da doprinese svoj udio općem progresu, a drugo, ta aktivnost zadire u njezinu naučnu domenu i unosi u prostor, predmet njezina specifičnog proučavanja, takve promjene, koje ga kvalitativno mijenjaju u tolikoj mjeri, da ih ona mora izučavati i ocjenjivati.

Talijan Bruno Nici posvetio je problemu odnosa između geografije i teritorijalne organizacije prostora iscrpnu studiju⁴, koja me i potakla, da se prihvatim problema geografske rajonizacije Jugoslavije. Iz njegovih analiza proizlazi, da regionalna podjela jedne zemlje nije osnova samo za njezinu pravilnu geografsku spoznaju u naučnom smislu, ili osnova za lakše upravljanje njom, nego je osnova i za racionalno planiranje cjelokupnog ekonomskog i socijalnog života uopće. Regija time dobiva dublje značenje.

Po njemu: »Regionalna planifikacija ima za cilj da racionalno uokviri u prostoru ekonomski i socijalni život komune. Pri tome dvije aktivnosti imaju naročito značenje: valorizacija prirodnih bogatstava, koja su ugrožena od pretjerane eksploatacije, i izgradnja naselja i komunikacija, koja je

osnova društvenog prosperiteta. Planiranje štiti agrarno tlo, vodene snage, šumski pokrov i mineralna bogatstva, a u drugu ruku provodi racionalnu distribuciju stanovništva, naselja i industrijskih poduzeća, da bi se olakšala mogućnost savlađivanja prostora, da bi se skratile udaljenosti između mjesta rada i mjesta stanovanja... Teritorijalna planifikacija, zahvaljujući svojim distribucijama i lokalizacijama, djeluje s ciljem da u određenoj regiji stvori povoljnije uvjete za eksploataciju prirode, za promet i nastanjivanje, a u skladu s geografskom sredinom i u skladu s raspoloživim sredstvima».⁵

Slične poglede s Rouge-om i Nice-om ima i Švicarac H. Guter-
sohn.⁶ Po njemu, moderna organizacija prostora teži za tim da postigne ravnotežu između stanovništva, prirodnih bogatstava i prostora u regiji kao cjelini; regionalno planiranje pruža društvu najbolje uvjete eksploatacije, prometnog povezivanja i naseljavanja geografskog ambijenta. I za njega je, dakle, regija neposredni objekt organiziranja.

Prema tome, konkretne i vrlo akutne potrebe savremenog društva da organizira prostor, u smislu kako je gore izloženo, stavljaju nas pred problem diobe zemaljskog prostora na regije, koje treba da posluže kao osnova tog organiziranja. Priroda je podijelila zemaljski prostor na kontinente i oceane, na otoke, planine, nizine, kotline i pustinje. Društvo ga je podijelilo na države. Granice država rijetko se gdje poklapaju s granicama prirodnih regija, a društvene snage djeluju specifično u okvirima država. Pa i unutar pojedinih država granice administrativno-teritorijalnih jedinica najčešće su u disharmoniji s granicama prirodnih regija. Iz te osnovne disharmonije rađa se i osnovni problem: kako podijeliti zemaljski prostor, uopće i u državama napose, da bi ta dioba pružila osnovu za pravilnu spoznaju prirodnih pojava i optimalnu osnovu za planifikaciju, za teritorijalni raspored rada, u krajnjoj liniji optimalnu osnovu za racionalnu eksploataciju prirode.

Shvatanja pojma geografske regije

Razvitak teorije geografske nauke, u svijetu i kod nas, nije još došao do općepriznatih principijelnih shvatanja o samom pojmu geografske regije, kao ni o kriterijumima i metodama njezina određivanja. U tom pogledu vlada u geografskoj nauci previranje, diskusija i traženje rješenja. S druge strane osjeća se u modernoj geografiji gotovo opća tendencija, da se napusti zastarjeli i nerealni metod linearnog proučavanja i prikazivanja pojedinih fizičko-geografskih i antropogeografskih pojava u široko dimenzioniranim prostorima i da se njihove međuzavisnosti i zakonitosti proučavaju i prikazuju u manjim, regionalnim fizičkogeografskim i antropogeografskim kompleksima. Na to nas navodi spoznaja, da se prirodni fenomeni u konkretnosti manifestiraju u regionalnim kombinacijama fizičkih elemenata (litosfere, hidrosfere, atmosfere, biosfere). To u istoj mjeri važi i za društvene faktore, koji izgrađuju kulturni pejzaž (naseljenost, nivo proizvodnih snaga, način života). Otuda determiniranje regija pomoću izdvajanja njihovih karakterističnih diferencijacija i konkretno utvrđivanje regionalnih granica spada među glavne zadatke savremene geografije. Preovladalo je mišljenje, da se zadatak geografije kao nauke ne iscrpljuje u analitičkom proučavanju pojedinih pojava, nego da težište proučavanja treba staviti na regije i njihove kompleksne karakteristike.

Kad čitamo savremenu literaturu posvećenu regionalnoj geografiji, izgleda na prvi pogled da su problemi geografske rajonizacije uglavnom rije-

šeni. Metod proučavanja i prikazivanja zemalja kroz njihove regije vlada gotovo svuda. Pogledamo li, na primjer, »SSSR« od Baranskog⁷, »Aziju« od Cressya⁸ ili Gouroua⁹, »Ameriku« od Gottmanna¹⁰, »Evropu« od Valkenburga¹¹ ili »Afriku« od Stampa¹², svagdje ćemo naći iscrpno obrađene regije. Upustimo li se, međutim, u analizu tih regija, brzo ćemo vidjeti, kako različita shvatanja tu vladaju i kako su različito koncipirane te regije.

Zbog svega toga, kad se upuštamo u problem geografske rajonizacije Jugoslavije, ne možemo a da prethodno ne iznesemo barem neka mišljenja, iz geografske literature, koja se bave determiniranjem pojma regije.

No prije svega, da bi izbjegli nejasnoće, koje bi se mogle pojaviti, potrebno je da preciziramo neke pojmove terminološki.

U označivanju pojedinih dijelova zemaljskog prostora naša se geografska literatura služi uglavnom ovim domaćim terminima: »kraj«, »krajina«, »pokrajina«, »zemlja«, »predjel«, »oblast«, »područje«, »pojas«. Termin »kopno« u smislu »kontinent«, ili termin »država« kao oznaku za prostor, ostavljamo zasada po strani.

Iz strane geografske literature prodrli su u našu i u njoj se manjeviše odomaćili uglavnom termini: »regija« ili »region«, »rajon« ili »reon«, »zona«, koji se često upotrebljavaju, pa »landschaft« i »pejzaž«, koji se rjeđe upotrebljavaju.

Svi ti termini nemaju još strogo preciziranog specifičnog značenja i razni autori upotrebljavaju često iste termine u različitom kvantitativnom i kvalitativnom značenju. Samo su neki od tih termina poprimili izvjesni opći pojmovni sadržaj, bilo u kvantitativnom bilo u kvalitativnom značenju. Tako, na primjer, termin »kraj« upotrebit će redovito svi samo za manji prostor, a termin »zemlja« redovito samo za veći prostor, dok se termini »predjel«, »oblast« i »područje«, upotrebljavaju za vrlo različite dimenzionalne veličine prostora. Termin »regija« ili »region« najčešće se upotrebljava za označivanje fizičkogeografskog prostornog kompleksa (u smislu »prirodna oblast«), a termin »rajon« ili »reon« najčešće za označivanje ekonomsko-geografskog prostornog kompleksa (»ekonomskogeografski rajon«), ili za označivanje prostora, što ga zaprema jedna grana proizvodnje (na primjer »rajon pšenice«, »stočarski rajon« i sl.). Termin »landschaft«, preuzet iz njemačke geografske literature, kad se već upotrebi, upotrebi se dosljedno u smislu regije, a termin »pejzaž«, preuzet iz francuske geografske literature, upotrebljava se češće u općem smislu našeg »krajolika« negoli u smislu regije kao geografskog prostornog kompleksa.

Ne ćemo se sada upuštati u pitanje, da li je i u kojoj mjeri opravdana ovakva upotreba navedenih termina. To je stvar koja zaslužuje posebnu studiju. Ali, pri ovakvoj praksi u našoj geografskoj literaturi potrebno je da preciziramo značenje termina, kojim ćemo se mi služiti u ovom radu. Predmet su ovog raspravljanja prostorne jedinice kao fizičko-geografski, antropogeografski ili sintetični geografski kompleksi, pa ćemo za njih dosljedno upotrebljavati termine »regija« ili »rajon«, koje u ovom slučaju smatramo sinonimima.

Teoretska razmatranja o regiji odnosno rajonu, mnogobrojna su i različita. Tražilo bi se mnogo prostora, kad bi htjeli, da ih redom iznosimo. Ograničit ćemo se da izložimo samo neka od njih, i to u sažetom obliku, da bi osvijetlili unekoliko problematiku, o kojoj se tu radi.

Njemački geograf Hettner¹³ smatra regiju (Landschaft) kompleksom, u kojem su svi predmeti i pojave, koje ga prostorno ispunjavaju, kako one materijalnog tako i one duhovnog karaktera, povezane u individualiziranu cjelinu, koja se bitno razlikuje od drugih takvih cjelina. Passarge¹⁴ shvaća regiju u prvom redu kao kompleks fizičkogeografskih i biogeografskih elemenata i pridružuje im samo u prostoru vidljive posljedice djelatnosti društva; diferenciranje regija zasniva na fizičkogeografskim faktorima. Schlüter¹⁵, držeći se ovih Passarge-ovih postavki, gleda kao glavni problem u proučavanju regije rekonstrukciju njezina prirodnog stanja, u kakvom je bila prije nego se čovjek u njoj uopće naselio, i utvrđivanje historijskog procesa razvitka antropogeografskih faktora u njoj. Prema Trollu¹⁶ regija daje individualni karakter sklop recipročnih aktivnosti dijelova, koji je sastavljaju. Lütgens¹⁷ uvodi pojam »privredne regije (Wirtschaftslandschaft)«, koja mu predstavlja najvažniji sastavni dio kulturne regije; nju stvara čovjek svojim radom u privredi, koji preobražava prvotnu regiju. Što je kulturni stupanj čovjeka niži, prirodni su elementi u takvoj regiji dominantniji; obratno, što je njegov kulturni stupanj viši, oni su sve slabije izraženi. Schultze¹⁸ se bavi problemom razgraničavanja regija; svaka regija ima jezgro, u kojem je njezin dominantni faktor najjače izražen; jezgro je opkoljeno rubnim područjima u kojima djelovanje dominantnog faktora slabi i koja prelaze postepeno u zonu jače djelatnosti drugog dominantnog faktora, koji opet predstavlja jezgro nove regije. Povlačenje samih granica regija rješava Maull¹⁹ pomoću metode graničnih pojasova; najprije se utvrde prirodni, privredni i kulturni granični faktori, koji s obje strane prate granični pojas, pa se onda u tom pojasu povuče jedna apstraktna granica.

Francuska geografska škola odlikovala se, a u izvjesnoj mjeri odlikuje se i danas, studijem regionalne geografije. Osnova je bila položena radovima Vidal de la Blache i Demangeona. Vidal de la Blache²⁰ smatra regiju stanicom, koju označavaju fizičkogeografski elementi i način života ljudi; način života je pod utjecajem fizičkogeografskih elemenata, ali je i plod prošlog i sadašnjeg rada ljudi. Cholley²¹ podrazumijeva pod načinom života srodne skupine kombinacija, koje su omogućile različitim ljudskim zajednicama da organiziraju svoj rad na isti način; način života opredjeljuju prije svega materijalne i pravne ili političke ustanove. Prikazivajući regije Francuske, Vidal de la Blache kao i Demangeon polažu u prvom redu težište na slikanje fizionomije određene površine prostora, na slikanje života; regiju shvaćaju kao homogenu cjelinu, skoro kao biće za sebe.²² I kod mnogih ostalih francuskih geografa, koji se bave regionalnom geografijom, prevladava opisivanje pejzaža i načina života, iz kojih se izvodi individualnost upravo personalnost regije Chabot²³, u novije doba, pripisuje odlučujuću ulogu u formiranju regije gradu. Regija se organizira pod utjecajem grada; svaki grad ima pojas svog utjecaja, koji ima odgovarajuće prostranstvo; regiju ne možemo promatrati bez grada, koji joj je centar i neka vrsta vođe. Ali i grad se sve više i više integrira s regijom, u kojoj se nalazi; način života građana i seljaka približava se; grad postaje sve više funkcija regije, kojoj je centar. George²⁴ determinira regije prema glavnim granama privredne aktivnosti; on dijeli Francusku najprije na agrarne regije a zatim na industrijske regije. Time napušta princip jedinstvene regije.

U najnovije doba došlo je u francuskoj geografiji do izvjesne krize u pogledu proučavanja regije. Tehnički i ekonomski razvitak posljednjih de-

cenija, specijalno u Francuskoj, učinio je sadržaj regije vrlo kompleksnim i ranija shvaćanja o granicama regija neupotrebivim. Francuski geografi traže rješenja i za definiciju regije, i za metod njezine obrade, i za način regionalnog razgraničavanja. Cholley diskutirajući o tim poteškoćama zaključuje: »Napor da se stvori sinteza (prirodnih, tehničkih, ekonomskih i političkih karakteristika regije) nije lak; potreban je golem posao oko analize i dugo iskustvo. Regionalnu tezu možemo napustiti u cijelosti; sada se radi o tome da se izvedu pristupni poslovi, a sinteza će doći kasnije.«²⁵

U Velikoj Britaniji, gdje je gusta naseljenost i vrlo intenzivna industrijalizacija u mnogim krajevima od prvotnog prirodnog pejzaža pošteđjela samo oblike površine i glavne vodene tokove, postoji velik interes geografije za gradove kao najizrazitije fenomene kulturnog pejzaža. U gradovima živi 80% britanskog stanovništva, a same zgrade pokrivaju 10% cjelokupnog britanskog zemljišta. U takvoj situaciji od osobite je važnosti planiranje upotrebe zemljišta. Svagdje je provedeno strogo zoniranje: za industriju, za stambene četvrti, za poljoprivredu.²⁶ Problemima gradskih regija bavili su se naročito Dickinson i Smailes. Dickinson²⁷ smatra osnovom gradske regije međusobno prožimanje gradske aglomeracije i prostora kao takvog. Po mišljenju Smailesa²⁸ funkcije grada daju najbolju osnovu za utvrđivanje gradskih sfera. Pomoću njih određuje se onda prostor, što ga zauzima gradska regija. Razvijene gradske regije pružaju osnovu za regionalnu podjelu države, u kojoj se nalaze.

Talijanski geograf Toschi²⁹ definira regiju kao dio zemljine površine, koji je individualiziran u sebi i različit od ostalih dijelova, po karakteristikama elemenata, koji ga sačinjavaju, to jest, po prirodnoj sredini i po životu, koji se u njemu odvija. Regija je spontani fenomen, čije prostorne granice nije postavio čovjek; one, u pravilu, postoje nezavisno od njegove volje. Sestini³⁰ smatra geografsku regiju asocijacijom malih naturalnih regija, koja je sposobna da održava i unapređuje kulturne, ekonomske, socijalne i političke odnose između svojih dijelova, odnose koji su mnogo življiji od takvih odnosa sa susjednim regijama. Regija se zasniva na odnosima recipročne komplementarnosti svojih dijelova, koji su povezani prometnim sistemom, što gravitira prema nekoj unutrašnjoj točki, na kojoj se razvija glavno naselje regije.

U Americi je regionalni pravac u geografiji već od ranije dobro zastupljen. Najprije se utjecajima prirodne sredine pripisivala odlučujuća uloga u formiranju društvenih pojava (anvirementizam) pa prema tome i u formiranju antropogeografskih karakteristika regije. Kasnije se geografija emancipirala od tog shvatanja i regije su se počele promatrati prvenstveno kao pojave ljudske ekologije.³¹

Mumford³² pretpostavlja za regionalni kompleks tri uvjeta: prvo, njegov specifični geografski karakter (zajednička svojstva tla, klime, vegetacije, agrikulture i tehničke eksploatacije); drugo, njegovo stanje dinamičke ravnoteže između pojedinih dijelova teritorija; treće, granice određene razlozima gradske gravitacije. Brush³³ uzima kao osnov za jedinstvo regije i utvrđivanje njezinih granica funkciju prometa. Prometnu regiju — kako je on naziva — karakterizira postojanje jednog čvorišta, prema kojem centripetalna kretanja nadmašuju centrifugalna. Točke u kojim se jedna i druga kretanja izjednačuju predstavljaju granice regije.

Sasvim druge kriterije za definiranje regije uzima Steward.³⁴ Prema njemu tri su stvari bitne za jedinstvo regije i za njeno diferenciranje od drugih regija. Prvo, kulturno-historijski razvoj i kulturna tradicija, koja utječe na način života. Drugo, kulturna ekologija; svako društvo adaptira svoj način života partikularnoj prirodnoj sredini pomoću produktivne tehnologije, koja je uvjetovana kulturom. Treće, povezanost regije s vanjskim utjecajima; u suvremenom svijetu regionalni način života ne predstavlja samo naslijeđe prethodnih kultura i posljedicu lokalnog kulturno-ekološkog prilagođavanja, nego na nj snažno utječe i djelatnost općih nacionalnih ustanova (kulturnih, ekonomskih, političkih) pa i nekih ustanova internacionalnog ranga. U biti Steward shvaća regiju kao lokalno različiti način života ili »subkulturu« — kako on kaže — koji stječe karakteristike ne samo od kulturno-historijske tradicije i od partikularne adaptacije lokalnoj sredini, nego i od svog odnosa prema širem društvu ili društveno-kulturnom sistemu.

Kod Rusa je uveo u nauku pojam regije odnosno rajona, još potkraj XIX stoljeća, Dokučajev.³⁵ Proučavajući prirodu s geološkog, pedološkog i biogeografskog stanovišta, on je prodro u zakonitost povezanosti mrtve i žive prirode i u zakonitost zonalnosti prirodnih pojava. Na osnovu toga rasčlanio je zemljinu površinu na širinske zone i na sektore, kao dijelove tih zona. Iznio je ideju o geografskom landšaftu kao jedinstvu različitih prirodnih procesa. Ideje Dokučajeva i Hettnera imale su velikog utjecaja na Berga, osnivača regionalnog pravca u ruskoj geografiji. Berg³⁶ shvaća regiju koju zove najprije landšaftom a kasnije aspektom, kao kompleks predmeta i pojava. U tom se kompleksu slivaju specifičnosti reljefa, klime, voda, tla, biljnog pokrova i životinjskog svijeta, a do izvjesnog stupnja i djelatnost čovjeka, u harmoničnu cjelinu, koja se tipično ponavlja u izvjesnoj zoni Zemljine površine. Geografski aspekti grupiraju se u regionalne zone, a sami se dijele na manje aspekte. Granice aspekata i zona opredjeljene su prirodom. Solncev³⁷ podrazumijeva pod rajonom, kao osnovnom teritorijalnom jedinicom, genetski jednorodan teritorij, na kojem se zakonito i tipično ponavljaju uzročno povezane kombinacije. Ekonomist Baranski³⁸ podijelio je SSSR na ekonomskogeografske rajone na osnovu principa i nacрта regionalne planifikacije, koja se počela sprovoditi u vezi s planskom privredom. On definira rajon kao proizvodno-teritorijalni kompleks, u kojem su maksimalno razvijene unutrašnje proizvodne veze i provedena specijalizacija u okviru opće državne proizvodnje.^{38-a}

U novije doba (1951) povela se među sovjetskim geografima oštra diskusija o pitanju regija — landšafta.³⁹ U njoj su učestvovali Smirnov, Kalesnik, Isačenko, Blagovidov i drugi. Smirnov je oštro kritizirao Bergov regionalni pravac, tvrdeći da je u stvari identičan s Hettnerovim, da je buržoaski i tipično idealistički i metafizički. Po njemu su Bergovi aspekti (odnosno Hettnerovi landšafti) pseudonaučni pojmovi, koji u stvarnosti ne egzistiraju, nego su izmišljotine bez stvarne podloge. Tvorevine izdvojene iz prirode na osnovu funkcionalizma i klasirane na osnovu teorije istovjetnih faktora, u suprotnosti su sa raznolikosti geografske sredine i u suprotnosti s interesima narodne privrede.

Protiv ovih tvrdnji Smirnova ustao je Kalesnik, pobijajući ih. Po njemu, geografski je landšaft dio geografske sfere (tj. prirodne sredine kao cjeline), koji ima određenu individualnu strukturu, koja je tipično izražena na većem prostoru i neposredno povezana i uvjetovana sa strukturom geografske sfere kao cjeline.

Daleko bi nas odvelo da iznosimo dalje tu diskusiju, u kojoj su i drugi učestvovali. Većina se napokon složila, da se pod landsaftom podrazumijeva karakterističan dio zemljine površine, koji se kvalitativno razlikuje od drugih njezinih dijelova, ima prirodne granice i predstavlja zakonski uvjetovanu kombinaciju predmeta i pojava. Svaki landsaft odnosi se prema geografskoj sferi (zajednici svih landsafta Zemlje) kao dio prema cjelini. Kao što je geografski landsaft nedjeljiv od geografske sfere, budući da predstavlja jedan njezin dio, tako je i geografska sfera nedjeljiva od landsafta, jer se ona u landsaftima i samo kroz njih očituje.

Kod nas su se teoretskim razrađivanjem pojma geografske regije odnosno rajona dosada pozabavili: Cvijić J., Milojević B. Ž., Paunković Đ. i Rubić I.

Cvijić⁴⁰ iznoseći kriterije, po kojim je izdvajao pojedine velike prirodne regije Balkanskog poluotoka, između ostalog kaže: »Razni faktori intervenišu pri određivanju jedne velike prirodne oblasti. Na prvom mestu morfološke osobine; one čine bitne crte prirodne oblasti. Uz njih dolaze klima i biološki faktori, naročito vegetacija. Ali klimatske i biološke razlike ne mogu poslužiti za izdvajanje prirodnih oblasti u onoj meri kao morfološke osobine«.

Malo dalje nastavlja: »Mnoge oblasti, iako dobro određene morfološkim osobinama, ne bi ipak bile tako potpune geografske celine kao što su, da tome nije pomogla ljudska aktivnost, istoriski događaji i civilizacije. Ljudska društva se prilagođavaju predeonoj geografskoj sredini. Ona razvijaju klice koje je tu priroda usadila. U raznim prirodnim oblastima formira se vrsta specijalnog načina života, uz koji često idu naročiti običaji i način mišljenja i postupanja, drukčiji no, u nekoj susednoj oblasti«.

Iz gornjih riječi slijedi, da »prirodne oblasti« postaju »potpune geografske celine« ako im se pridruže rezultati ljudske aktivnosti, historije i civilizacije i ako se u njima formira specifičan način života. Time je geografskoj regiji dat karakter kompleksa, zasnovanog na sintezi fizičkogeografskih i antropogeografskih karakteristika.

Milojević B. Ž.⁴¹ podrazumijeva pod imenom geografskih regija takve regionalne cjeline, čije su bitne karakteristike međusobno slične. Ta se sličnost zasniva na činjenici što predmeti koji sačinjavaju sastavne dijelove geografskih regija imaju sličan izgled i što su procesi koji se u njima odvijaju također slični. Ovako shvaćene geografske regije treba da razgraničavamo i karakteriziramo prema bitnim značajkama njihovih predmeta i procesa; geografska regija završava tamo gdje te značajke počinju da se mijenjaju u većoj mjeri.

Milojević dijeli regije na: proste geografske regije ili regije u užem smislu i kompleksne geografske regije ili regije u širem smislu. Prve su mu one, koje su izdvojene na osnovu jednog pojedinačnog regionalnog elementa (morfološke regije, klimatske regije, biogeografske regije, ekonomskogeo- grafske regije, kulturne regije i sl.), a druge su mu one, koje su izdvojene na osnovu više takvih elemenata, povezanih međusobno.

Paunković⁴² na osnovu mišljenja mnogih ruskih i nekih naših autora izvodi nekoliko općih postavki za rajonizaciju u oblasti ekonomske geografije: ekonomskogeo- grafski rajoni postoje objektivno kao teritorijalno- proizvodni kompleksi; rajon je karika nacionalne odnosno teritorijalne podjele rada i nije proizvoljna konstrukcija; proces društvene proizvodnje upravo

se raspoređuje među takvim rajonima; rajoni se moraju promatrati u uvjetima određenog načina proizvodnje i u stalnom razvitku; njihovo obrazovanje teče pod principijelno različitim uslovima u socijalističkim i kapitalističkim zemljama; rajone ne stvara priroda, nego društvo, koje preobražava prirodu; rajoni nisu konstrukcije, koje treba da služe samo upoznavanju pojedinih zemalja ili planiranju njihove privrede; oni nastaju djelovanjem objektivnih ekonomskih zakona; rajoniranje po granama privrede i po drugim osobinama teritorija, uzetim za sebe, nije ekonomsko-geografsko, već tehničko ili u najboljem slučaju ekonomsko-tehničko; rajoni su odrazi zakona razmještaja proizvodnje — teritorijalne podjele rada, koja na njima počiva, odrazi specifičnosti društveno-ekonomskog razvitka, odrazi stupnja u kojem se iskorišćuju potencijalne mogućnosti nekog kraja ili zemlje.

Rubić⁴³ na osnovu mnogih mišljenja, pretežno autora zapadnih zemalja, definira regiju kao dio Zemljine površine, koji ima specijalna svojstva, na temelju kojih sačinjava jednu prostornu fiziogeografsku i katkad kulturnu jedinicu. Dok prirodne i historijske nauke prikazuju samo jedan objekt regije (petrografija — stijene, geologija — Zemljinu koru, pedologija — tlo, historija — politiku, umjetnost, ekonomiku), geograf prikazuje kompleks svih tih elemenata regije. U razdiobi regija odlučujuće su državne granice, jer svijet gledamo najviše kroz države. Unutar državnih granica regije se mogu dijeliti na fiziogeografske, kulturnogeografske i geografske. Geografska regija uzima djelomično fizičkogeografske elemente, a djelomično kulturnogeografske elemente kod svog opisa. Ona proizlazi kao rezultat iz fiziogeografske i kulturnogeografske regije.

Dosadašnji pokušaji geografske rajonizacije Jugoslavije

Kako se iz gornjeg izlaganja vidi, problematika vezana za regiju veoma je kompleksna, a mišljenja pojedinih autora različita. Nije zbog toga čudo što pri konkretnoj regionalnoj raspodjeli prostora neke zemlje dobivamo regije različite i po veličini i po sadržaju. To zavisi od osnove i od kriterija, s kojim pojedini autor tome poslu pristupa.

Za predmet ove rasprave uzeli smo geografsku rajonizaciju Jugoslavije pa ćemo navesti nekoliko primjera njezine konkretne regionalne razdiobe. Moramo odmah reći, da se oni međusobno mnogo razlikuju. To razlikovanje treba pripisati u prvom redu različitim shvaćanjima — o pojmu regije, o metodi njezina izdvajanja i o zadatku same rajonizacije — koja vladaju kod onih, koji se tog posla prihvaćaju, a u drugom redu i objektivnim uvjetima, koje stvaraju specifičnosti Jugoslavije.

U prostoru Jugoslavije u oštroj su disharmoniji okviri prirodnih s okvirima kulturnih regija. Priroda je izgradila svoje velike i kontrastne regije u smjeru dugih longituda (SZ — JI), a društvo je izgradilo osovine i granice kulturnih regija u transverzalama, koje često upravo okomito presijecaju te longitude.

Već samo naseljavanje kao i kasnije prostorno formiranje rasporeda jugoslavenskih naroda pokazuju da su oni zasnovali svoja obitavališta prelazeći granice velikih prirodnih regija. Slovenci su izgradili svoju domovinu na dijelovima panonske, alpske, dinarske i jadransko-primorske prirodne regije. Hrvati su se rasprostrli preko panonske, dinarske i jadransko-primorske, a Srbi preko panonske, dinarske, rodopske i karpatsko-balkanske regije. Ma-

kedonci i Crnogorci zasnovali su svoja obitavališta također na kontrastnim planinskim i primorskim regijama.

U toku historijskog razvitka u prostoru su Jugoslavije djelovali disparatni kulturni utjecaji (centralno-evropski, mediteranski i orijentalni), sukobljavali se između sebe kao i sa rezistentnom patrijarhalnom kulturom planinske jezgre naše zemlje. Pod njihovim utjecajima stvoreni su različiti načini života i vrlo izrazite raznolikosti kulturnih pejzaža.

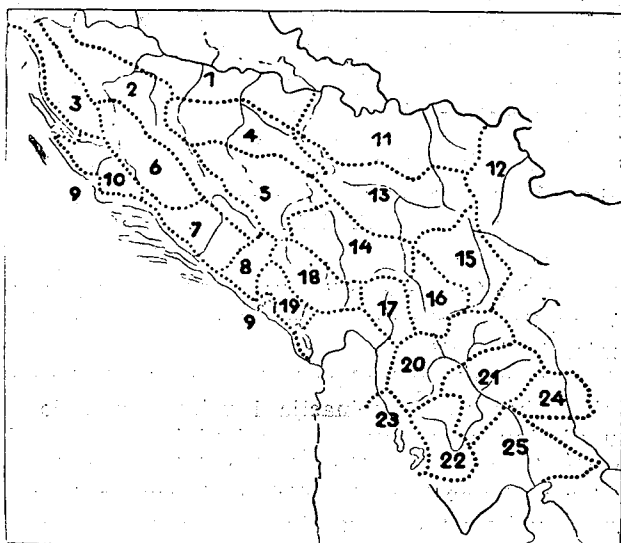
U prostoru Jugoslavije izvanredno burna historija povukla je političke granice, koje ne omeđuju ni prirodne, ni narodne, ni ekonomske cjeline (na primjer, granica na Uni, Savi ili Drini), ali su one pod pritiskom stranih vladavina, koji je trajao stoljećima, ipak postale međaši u diferenciranju kulturnih regija. Osobito je izrazita prostorna disharmonija, otprije a i sada, između prirodnih regija i unutrašnjih političko-administrativnih granica Jugoslavije, koje su se očuvale kao naslijeđe prošlosti.

U vezi s političkom razbijenosti teritorija današnje Jugoslavije kroz stoljeća (Turska, Venecija, Austrija), kao i u vezi s različitim kulturnim utjecajima, ekonomski život ovog prostora također nije bio jedinstven nego se i on stoljećima razvijao na specifičan način po različitim političkim oblastima i kulturnim regijama. Različiti nivo proizvodnih snaga i dosljedno tome različit intenzitet eksploatacije prirode, u krajnjoj su liniji rezultirali u izrazitoj prostornoj disharmoniji između mnogih vrijednih sirovinskih baza i koncentracija proizvodnih snaga.

Sve to komplicira u Jugoslaviji i inače vrlo složen posao oko povlačenja regionalnih međa, koje treba da izdvoje prostorne komplekse, u kojini bi harmonirale prirodne, populacijske i ekonomske osobine.

Krebs⁴⁴ dijeleći Balkanski poluotok na svoja »antropogeografska područja« podijelio je Jugoslaviju, južno od Kupe, Save i Dunava, na 25 takvih područja. Tu diobu zasniva na »naseljenim prostorima, na njihovu međusobnom položaju i na izmjeni njihovih centrifugalnih i centripetalnih snaga«. Pri razgraničavanju važni su mu osobito geomorfološka struktura i klima, jer da od njih zavisi naseljenost i prohodnost. Ovim fizičkogeografskim kriterijima pridružuje i kulturni stupanj razvitka stanovništva. (Crtež 1).

- 1) Posavina 2) Turska Hrvatska 3) Lika 4) Sjeverna Bosna 5) Unutrašnja Bosna 6) Zapadna Bosna 7) Hercegovina 8) Travunja 9) Primorje i otoci 10) Dalmatinski ravnjak 11) Sjeverna Srbija 12) Krajina 13) Središnja Srbija 14) Raška 15) Južna Srbija 16) Kosovo 17) Metohija 18) Brda 19) Zeta 20) Dardanija 21) Paeonia 22) Pelagonija 23) Dessaretia 24) Struma 25) Makedonija.

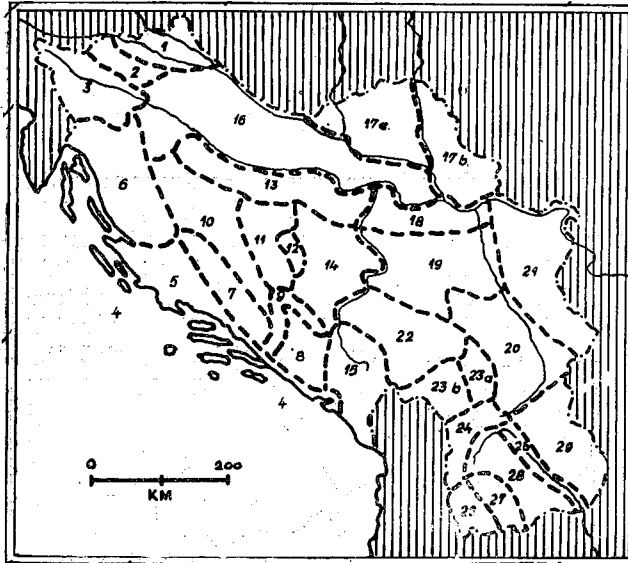

Crtež 1

Cvijić⁴⁵ držeći se svojih kriterija (vidi str. 111) podijelio je Jugoslaviju, južno od Save i Dunava, na 15 »prirodnih oblasti«. Njegove oblasti zasnivaju se, uglavnom, na fizičkogeografskim diferencijacijama, ali ih on karakterizira i znatnim brojem podataka antropogeografskog karaktera (stanovništvo, naselja, način života, historijski razvitak, ekonomika i dr.)

On izdvaja kao veliku regiju Dinarsku oblast, od Skadra do Ljubljane, koju dalje dijeli na: Planine, Huminu, Rudine, Zagoru i Primorje. Na sjeveroistoku od Dinarske oblasti izdvaja Bosnu, kao ivičnu zemlju Panonskog basena, koju dijeli na: Posavinu, Centralnu Bosnu, Istočne krajeve, Starovlaške predjele i Bosansku Krajinu. Na istoku izdvaja Moravsko-varđarsku oblast, kao veliku centralnu regiju Balkanskog poluotoka, koju dijeli na: Moravsku oblast ili Šumadiju, Istočnu Srbiju, Centralni predio ili Rašku i Vardarsku ili makedonsku oblast. Južno od Meduanskog zaliva i Skadra nadovezuje se na Dinarsku oblast Pindiska planinska oblast.

Marek⁴⁶ dijeli Jugoslaviju na 29 prirodnogeografskih regija vodeći računa pretežno o prirodnim karakteristikama. Samo ponegdje njegovi su regionalni prikazi dopunjeni antropogeografskim i ekonomskim karakteristikama. U velikoj regionalnoj podjeli respektira granice naših historijskih pokrajina. (Crtež 2).

Crtež 2.

- 1) Južnoštajerska Podravina i Prekomurje
- 2) Savinjska župa
- 3) Ljubljanska kotlina s obodom
- 4) Primorje i otoci
- 5) Dalmatinsko kopno
- 6) Visoka Hrvatska
- 7) Dinarske Alpe
- 8) Kraške visoravni južne Hercegovine
- 9) Dolina Neretve
- 10) Zapadno-bosanski trijaski ravnjaci
- 11) Centralna Bosna
- 12) Sarajevska kotlina
- 13) Sjeverna i sjeveroistočna Bosna
- 14) Jugoistočna Bosna
- 15) Crna Gora
- 16) Hrvatsko međurječje
- 17) Vojvodina: a) Bačka, b) Banat
- 18) Sjevernosrpsko pobrđe
- 19) Srednja Srbija
- 20) Južna Srbija
- 21) Istočna Srbija
- 22) Visoka Raška
- 23) Južna Raška: a) Kosovo, b) Metohija
- 24) Sjevernomakedonsko granično gorje
- 25) Vardarska dolina
- 26) Desaretia
- 27) Pelagonija
- 28) Centralnomakedonsko gorje
- 29) Istočna Makedonija.

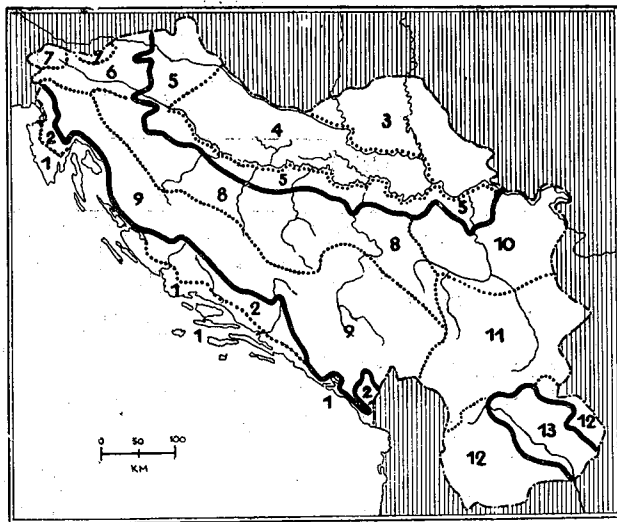
Chataigneau⁴⁷ dijeli Jugoslaviju na tri velike prirodno-geografske regije: Alpsko-panonsku, Dinarsku i Moravsko-varđarsku. Po njemu, opći smjer linija reljefa, orijentacija riječnih dolina Save i Drave te podunavska klima utvrđuju prirodnu jedinstvenost Alpsko-panonske regije, a dugogodišnja habsburška dominacija i utjecaji srednjoevropske civilizacije izgradili su njezinu antropogeografsku individualnost. U Dinarskoj regiji, koja obuhvaća Dinarske planine, riječne doline, kraška polja i primorje s otocima, autor vidi poprište historijskih ekspanzija i povlačenja Jugoslavena i područje, u kojem se stvaraju rezerve populacije i moralnih snaga; tu regiju

karakterizira oskudica obradiva tla, a bogate šume i pašnjaci, te šumarstvo i stočarstvo predstavljaju u njoj ekonomsku osnovu života. Moravskovardarska regija obuhvaća doline Morave i Vardara s njihovim porječjima i s mnogim kotlinama unutar starog Rodopskog masiva; to je regija bastiona i prometnih puteva, kojim su prolazile, u doba turske dominacije, migracije naroda prema sjeveru, a kasnije, u doba moderne Srbije, migracije prema jugu.

Alpskopanonsku regiju dijeli na: Dravske planine i pobrđe, Gorenjsko, Savsko pobrđe, Notranjsko, Dolenjsko, Zapadnu Hrvatsku, Slavoniju, Srem, Baranju, Bačku i Banat. Dinarsku regiju dijeli na: Rašku, Stari Vlah, Centralnu Bosnu, Bosansku Krajinu i Posavinu, Kraške planine Bosne i Crne Gore, Površi i kraška polja Hercegovine i Crne Gore, Rudine i Humine, Površi i kraška polja Zapadne Bosne i Hrvatske, Velebit i Ličku zavalu, Karlovačku kotlinu i Primorje. Moravskovardarsku regiju dijeli na: Šumadiju, Istočnu Srbiju, Gornje Pomoravlje, Istočnu Makedoniju i Zapadnu Makedoniju. Dakle u svemu 28 regija.

Melik⁴⁸ je u našoj geografskoj literaturi dao dosada najiscrpnije regionalne prikaze Jugoslavije. On dijeli Jugoslaviju na tri »velika geografska predjela«: Primorski, Panonski i Planinski. Svoju raspodjelu zasniva na fizičkogeografskim kriterijama, ali regionalne okvire svojih velikih predjela, kao i onih manjih, na koje ove dalje dijeli, ispunjava kompleksnim sadržajem prikazujući opširno njihove prirodne, društvene, ekonomske, kulturne i političke osobine. (Crtež 3).

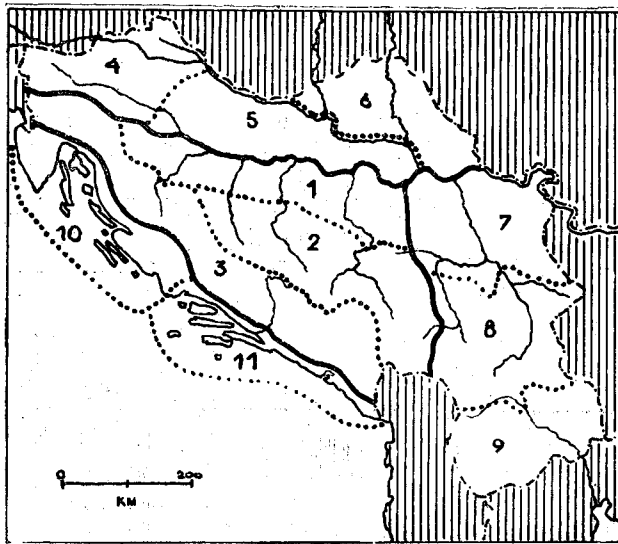
Primorski predjel: 1) Otočići i morska obala 2) Niska primorska unutrašnjost. — Panonski predjel: 3) Ravna Vojvodina 4) Sremsko-slavonsko-hrvatsko međuriječje 5) Panonski rub brežuljaka i ravnica uz rijeke. — Planinski predjel: 6) Alpско sredogorje, predgorje i kotline visokogorje 7) Dinarsko nisko pobrđe i sredogorje s kotlinama 8) Dinarski pojas visoravni s visokim gorjem i visokim kraškim poljima 9) Rodopsko područje niskog pobrđa i sredogorja sa širokim dolinama u sjevernoj Srbiji 10) Rodopsko područje višeg pobrđa i visokih planina s prostranim kotlinama u južnoj Srbiji 11) Rodopsko više i visoko gorje s velikim kotlinama u zapadnoj i istočnoj Makedoniji 12) Rodopsko više i visoko gorje s velikim kotlinama u zapadnoj i istočnoj Makedoniji 13) Niska središnja Makedonija s nekim svojstvima kontinentalnog Sredozemlja.

Crtež 3.

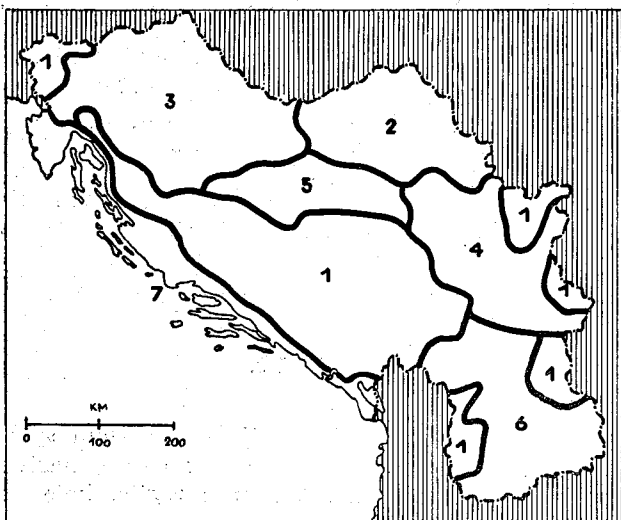
K a y s e r⁴⁹ dijeli Jugoslaviju u četiri velike regije pod geslom »juzgro i periferija«, kako sam kaže. Centralni trouglasti prostor (1-2-3) naziva »Dinarskom planinskom tvrđavom«, a kao velike periferne regije, koje tu »tvrđavu« opkoljavaju, označava: na sjeveru »Predalpsku i mezopotamsku re-

giju (4-5-6), na istoku »Moravskovardarsku regiju kotlina i komunikacija« (7-8-9), i na jugozapadu »Regiju Jadranskog primorja« (10-11). Autor karakterizira »Dinarsku tvrđavu« kao rijetko naseljenu regiju, teško prohodnu, kroz koju je teško provesti prometne linije; njezinu historijsku vrijednost vidi u tome, što je služila kao prostor za povlačenje i zaštitu (»muslimanima i partizanima«, kako on to navodi); »pasivnost« te regije treba da savlada razvitak rudarstva i prometa. Za periferijske regije daje uobičajene fizičko-geografske, ekonomske i političke karakteristike, kojim se može s pravom štošta prigovoriti. Autor smatra svoju regionalnu podjelu Jugoslavije originalnom, ali sličnosti sa ranijom Chataigneau-ovom podjelom isuviše su izrazite. (Crtež 4).

Crtež 4.

Dinarska planinska tvrđava: 1) Brežuljkasti rajon panonskog oboda 2) Centralna Bosna i Zapadna Srbija 3) Pojas kraškog visočja — Predalpska i mezopotamska regija: 4) Sloveno alpsko predgorje 5) Hrvatsko-slavonsko međuriječje 6) Ravnica oko Tise i Dunava. — Moravskovardarska regija kotlina: 7) Riječne doline i pobrđa Sjeverne Srbije 8) Planine i kotline Južne Srbije 9) Kotline i gromadne planine sjeverne sjeverne Makedonije. — Jadransko primorje: 10) Istarsko-sjevernodalmatinsko primorje 11) Mediteransko primorje južne Dalmacije.

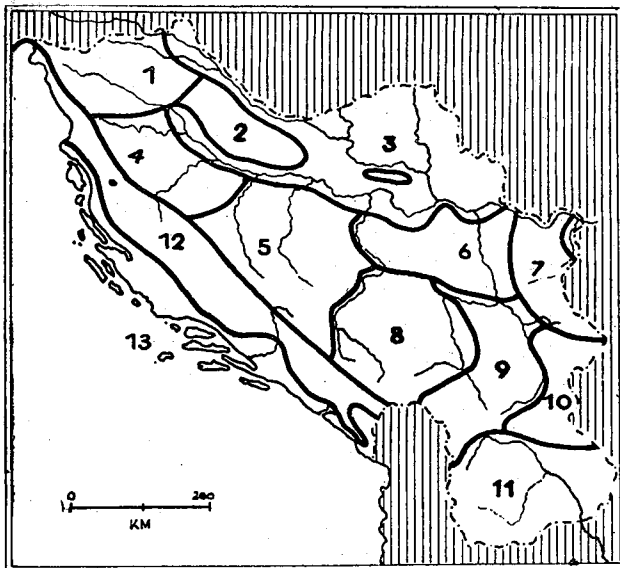

Crtež 5.

Prema tvrdjenju Roglića⁵⁰ glavne ideje ovakve regionalne podjele Jugoslavije (na planinsku jezgru i rubni pojas) iznio je on, u jednom predavanju 19 XI 1951, i — kako dalje kaže — »analogne misli zastupao je istovremeno i njemački geograf K. Kayser«. (Kayser je objavio citiranu radnju također 1951 u Remagenu, samo bez ovakvog preciziranja dana i mjeseca njezina izlaska iz štamparije — napomena pisca). U svom članku⁵¹, objavljenom 1955, Roglić, na osnovu tih misli, dijeli Jugoslaviju na 7 regija: 1) Planinsku jezgru i granične planinske krajeve 2) Vojvodansku nizinu 3) Hrvatsko-slavonsku regiju 4) Srednju Srbiju 5) Sjeverobosansko - posavski kraj 6) Metohijsko-varđarsku regiju 7) Primorje. — (Crtež 5).

Valkenburg i Held⁵² u svom regionalnom prikazu Evrope dijele Jugoslaviju na 13 »prirodnih regija«. Diobu zasnivaju na fizičkogeografskim diferencijacijama, ali se trude da u svakoj regiji pored prirodnogeografskih karakteristika iznesu i njezine ekonomske karakteristike, pa nešto kulturne i političke historije. (Crtež 6).

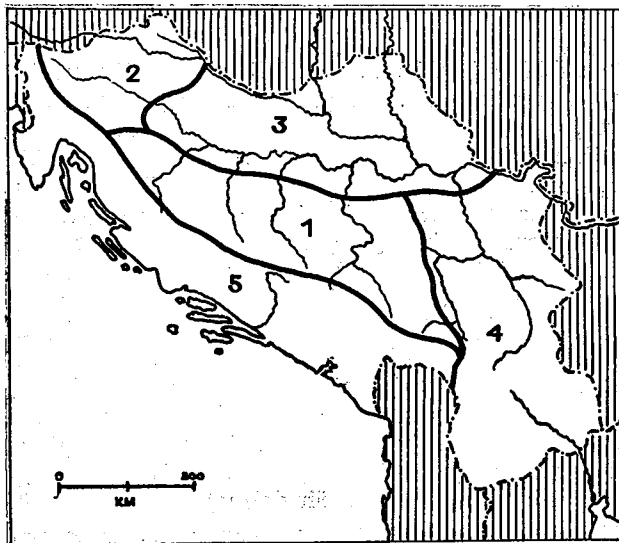
- 1) Slovenske Alpe
- 2) Slavonsko visočje
- 3) Velika ugarska ravnica
- 4) Hrvatsko visočje
- 5) Bosna
- 6) Sjevernosrpsko visočje
- 7) Balkansko gorje
- 8) Centralno srpsko visočje
- 9) Južna Srbija
- 10) Rodopski masiv
- 11) Srpsko-makedonska regija
- 12) Regija krasa
- 13) Dalmatinsko primorje.

Crtež 6.

Kod Poundsa⁵³ nailazimo na »prirodnu podjelu« Jugoslavije na pet regija. Autor daje u leksikonskom stilu opise pojedinih regija s podacima o prirodi, ekonomici, naseljima, kulturi, historiji i politici. (Crtež 7).

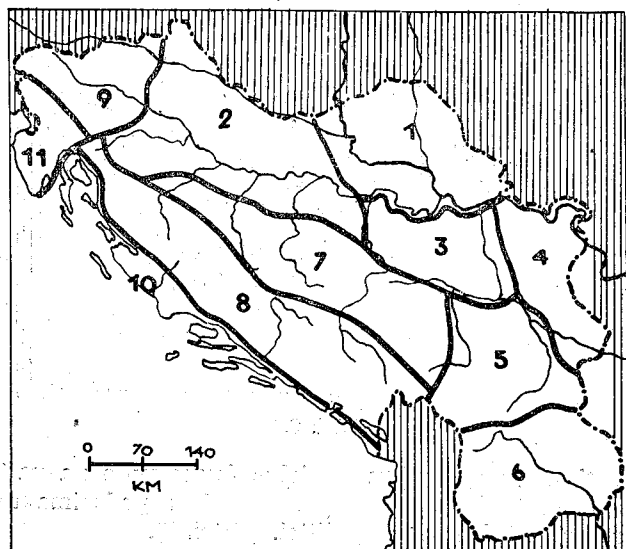
- 1) Centralna Jugoslavija
- 2) Slovenija
- 3) Podunavska ravnica
- 4) Doline Morave i Vardara
- 5) Dinarske Alpe.

Crtež 7.

Ove dvije posljednje podjele, u kojima na više mjesta izbijaju greške zbog nepoznavanja činjenica geografske stvarnosti, donosimo više kao prilog zbirci primjera regionalne podjele Jugoslavije nego li kao predmet za diskusiju.

Gracianski⁵⁴, oslanjajući se na raniju prirodnogeografsku rajonizaciju Evrope i Jugoslavije od Dobronina⁵⁵, dijeli prostor Jugoslavije na 11 »prirodnogeografskih rajona«. I kod njega imamo slučaj da za osnovu teritorijalne diobe uzima fizičko-geografske elemente, u prvom redu tektonske i morfološke, a tako dobivene okvire ispunjava ne samo fizičko-geografskim sadržajem nego i prilično iscrpnim prikazima naselja i privrednog života. (Crtež 8),

- 1) Vojvodina 2) Slavonija i sjeverna Bosna 3) Šumadija 4) Istočna Srbija 5) Južna Srbija 6) Vardarska Makedonija 7) Bosna i Sandžak 8) Dinarski kras 9) Slovenija 10) Dalmacija i Hrvatsko primorje 11) Julijska krajina.

Crtež 8.

Milojević B. Ž. dijeli Jugoslaviju, prvi put⁵⁶, na 6 »predela ili prirodnih celina«, a drugi put⁵⁷ na 7 »geografsko-ekonomskih regija«. Oba se puta, međutim, uprkos tim sadržajno različitim nazivima, radi o istim teritorijalnim jedinicama. Jedino što pri drugoj diobi izdvaja iz prirodne cjeline Jadranskog primorja s otocima samo Jadransko more kao posebnu geografsko-ekonomsku regiju, što je svakako za diskusiju. Iako autor u svom teoretskom razmatranju o geografskoj regiji (vidi str. 111) raspravlja i o razgraničavanju regija, na ovom konkretnom poslu izdvajanja pojedinih regija Jugoslavije zanemaruje preciziranje regionalnih granica. Upada upravo u oči, da u knjizi⁵⁸, u kojoj dijeli Jugoslaviju na 7 geografsko-ekonomskih regija, postoji inače više dioba jugoslovenskog prostora, po različitom osnovu, izraženih vrlo lijepim i preciznim crtežima, ali kartografski izražene regionalne diobe nema. Čini se, da ovo odsustvo regionalnih granica treba svesti na autorovo regionalno diferenciranje prostora, koje zapravo onemogućuje povlačenje granica (na pr. regionalno izdvajanje samog Jadranskog mora, ili regionalno izdvajanje Panonskih dolina).

Milojević dijeli Jugoslaviju na: Jadransko more, Jadransko primorje i otoke, Regiju krasa, Regiju visokih planina, Panonsku ravnicu, Panonske doline i Egejske doline.

Koncepcija, metod i zadatak geografske rajonizacije Jugoslavije

Navedeni primjeri geografske rajonizacije Jugoslavije, izloženi ovdje vremenskim redosljedom, kako su se pojavljivali, pokazuju koliko su široke mogućnosti kombiniranja pri izdvajanju njezinih geografskih regija i pri povlačenju njihovih granica. Posve je sigurno da dosadašnjim pokušajima nisu iscrpljene niti sve mogućnosti niti sve kombinacije u tom pogledu. Nove će kombinacije vjerovatno i dalje izaći. Pri tome zabrinjava to, što se i kombinacije novijeg datuma međusobno razlikuju u pozamašnoj mjeri, kako smo vidjeli. Jugoslavenska privreda i planska izgradnja, kojim je od prijeke potrebe jedna ustaljena geografska rajonizacija, kao osnova za opću orijentaciju i za privredno-regionalnu planifikaciju, a pogotovo sistem komun, koji bi se pri svom teritorijalnom razgraničavanju trebao osloniti na takvu rajonizaciju, očito, ne mogu u ovim raznolikim kombinacijama naći čvrst oslonac za svoje konkretne zadatke.

Postavlja se pitanje, da li je, uza sve objektivne poteškoće, na koje u jugoslavenskim uvjetima nailazi posao oko geografske rajonizacije, moguće svesti ovu prilično rascvjetalu kombinatoriku na izvjestan zajednički nazivnik, koji bi doveo do nekih rješenja jedinstvenog i općeg karaktera?

Prije svega, treba konstatirati da je, pri ovako različitim shvatanjima geografske regije i pri ovako različitim njihovim konkretizacijama u okviru Jugoslavije, upravo apsurdno pristupiti jednom novom pokušaju rajonizacije bez prethodnog iznošenja kriterija i osnove, na kojim se ona zasniva. Čini nam se, da bi se sadašnje razlike u shvatanjima u velikoj mjeri smanjile, kada bi autori koji se upuštaju u taj posao, prije nego što počnu svaki po svom ukusu dijeliti Jugoslaviju, prethodno precizirali: bilo svoju koncepciju geografske regije bilo koncepciju koju usvajaju, metod kojim će se služiti pri radu u konkretnim jugoslavenskim uvjetima i zadatak koji kane s tim radom postići. Uz tu malu dozu naučne discipline vjerovatno bi se smanjio broj mnogobrojnih individualnih gledanja, koja se u ovaj posao unose često bez obrazloženja, jer se ponekad misli da je za njih dovoljno obrazloženje autoritet onoga, u čijoj se glavi rađaju. Time bi postale jasne osnove, s kojih se polazi, i kriteriji s kojim se radi. Eventualna diskusija bila bi u mogućnosti da tretira principijelne stvari, a ne samo konkretne izvode. Vjerujemo, da bi upravo takva diskusija stvorila zajedničku platformu, s koje bi se u jugoslavenskim uvjetima moglo doći i do općih i jedinstvenih rješenja.

Dosljedno tome iznijet ćemo ovdje, najprije, koncepciju geografske regije, pa metod i zadatak geografske rajonizacije u jugoslavenskim uvjetima, kako ih mi shvaćamo.

U cijeloj ekumeni i na svakom njezinom dijelu napose vrše se dva procesa: proces rada prirodnih elemenata i proces rada društvenih faktora. Ti su procesi u antagonističnom odnosu, jer je sva aktivnost društva, u krajnjoj liniji, uperena na savladavanje i eksploataciju prirode. Teoretski možemo u ekumeni odijeliti, u svrhu analize, aktivnost prirode od aktivnosti društva. Priroda cijelom svojom geološkom prošlošću i sadašnjošću formira prostorne prirodne komplekse (područja ravnica, područja planina, područja pustinja itd. sa njihovim specifičnim reljefom, klimom, hidrografijom, tлом, biljnim pokrovom i životinjskim svijetom). Društvo pak cijelom svojom prehistorijom, historijom i sadašnjosti stvara prostorne društvene komplekse (razna područja specifičnog tipa naselja, specifičnog načina proizvodnje, specifičnog na-

čina života itd.). Ove prve, prirodne komplekse nazivamo prirodnim regijama, a ove druge, društvene komplekse kulturnim regijama.

U stvarnosti aktivnost prirode i aktivnost društva u ekumeni prostorno su nedjeljive jedna od druge. One se sukobljavaju i isprepliću. Njihovo dijalektičko jedinstvo rezultira u stvaranju konkretnih prostornih kompleksa, to jest kompleksa, koji su okarakterizirani izvjesnim unutrašnjim skladom prirodnih elemenata i isto tako izvjesnim unutrašnjim skladom društvenih faktora, ali i specifičnim prožimanjem jednih i drugih kao ponajvažnijom svojom karakteristikom. Ovakav konkretni prostorni kompleks smatramo geografskom regijom.

Ovako shvaćena geografska regija, kao jedinica linearno podijeljenog prostora ekumene, nije samo prostorna nego je i historijska kategorija. Tek s naseljavanjem ljudi u neki dio zemaljskog prostora počinje formiranje geografske regije. Njihovom aktivnošću prvotna prirodna regija počinje stjecati i oznake kulturne regije, koje postaju sve uočljivije, što proizvodne snage više jačaju i što postižu viši nivo. Koje ćemo karakteristike smatrati prevalentnim za neku regiju u jednom određenom momentu njezina razvitka, zavisi o odnosu manifestacijâ prirodnih elemenata i manifestacijâ proizvodnih snaga u njoj.

Na primjer, Zenička kotlina u Bosni, kao mikroregija, mogla je prije kojih 80 godina biti karakterizirana gotovo isključivo po svojim prirodnim oznakama (po niskim brdima svoga oboda, prostranoj ravnici svoga dna, po vijuganju rijeke Bosne kroz nju itd.), jer su sitna turska varošica i nešto obrađenih polja unosili minimalne oznake u kompleksni pejzaž kotline. Danas, poslije izvršene industrijalizacije, kad su mnogobrojni tvornički dimnjaci dosegli visinu okolnih brda, kad su tvorničke hale i stambene zgrade pokrile više od polovine ravnog dna kotline, kad je umjetno skrenut tok rijeke, sagrađeni mostovi, ceste itd. kotlini će suvremeni regionalno-geografski ocjenjivač morati dati kvalitativno nove karakteristike kao bitne, dok će prirodne postati dopunske.

Dosljedno tome može se reći, da geografske regije uopće na početku svog razvitka nose pretežno prirodne karakteristike, ali s napretkom privrednog i kulturnog života društva njihova oštrina postepeno otupljuje i sve se jače počinju isticati karakteristike antropskog podrijetla. Stoga se u nerazvijenim zemljama geografska rajonizacija i oslanja pretežno na prirodne diferencijacije, a u razvijenim zemljama pretežno na antropogeografske diferencijacije.

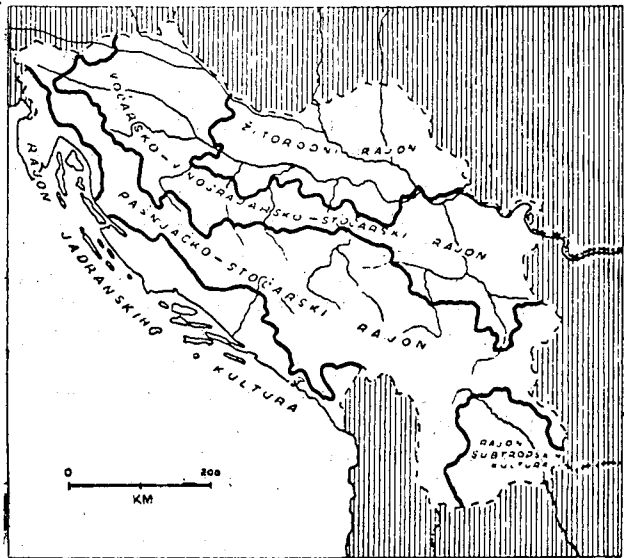
Shvaćanje geografske regije kao historijske kategorije uključuje ne samo relativnost njezinih unutrašnjih karakteristika nego i relativnost njezinih granica. U određenom momentu razvitka, dajemo pojedinim karakteristikama, bilo prirodnim bilo antropskim, prevalentnost u regionalno-geografskom ocjenjivanju prostora. Pod određenim historijsko-proizvodnim uvjetima neki prostor sačinjava harmoničnu regionalnu cjelinu, dok u izmjenjenim uvjetima on to neće više biti, nego će prostorni pojam »harmonične cjeline« potražiti druge granice.

Geografska regija, kao prostorna pojava, treba da ima precizirano i svoje dimenzionalno značenje. Prostor nam ne dozvoljava, da se ovdje upustimo u dublje razglabanje. U tom pogledu usvajamo skalu: regija — mezo-regija — mikroregija, koja se zasniva, uglavnom, na kvantitativnom kriteriju, ali pri individualiziranju jedinica nižeg reda nužno ulazi u obzir i kvalitativni kriterij. U ovom radu konkretno ćemo se zadržati samo na regijama.

Izdvajanje pojedinih geografskih regija i povlačenje regionalnih granica konkretan je posao, kojem geograf treba da pristupi pošto je prethodno ispitao stanje prirodnih elemenata i društvenih faktora na prostoru, koji je predmetom regionalnog razgraničavanja. Naglašavamo »geograf« stoga, što pri proučavanju i analizi regije imaju posla razne nauke i razni stručnjaci (geolozi, pedolozi, klimatolozi, agronomi, ekonomisti, sociolozi i drugi), ali jedino je geografija ona nauka, koja je pozvana da sintetizira rezultate svih ostalih, da ih dopuni svojim specifičnim ispitivanjem prostora i da utvrdi prostorne manifestacije, funkcionalnosti i zakonitosti kompleksa, jer »jedino geografija promatra sve aspekte zemaljskog prostora u njihovoj cjelokupnosti i nalazi u tome svoj specifičan naučni zadatak«.⁵⁹

Činjenica što danas na svakom koraku nailazimo na karte, na kojim su prikazane »regije« i »rajoni« raznih naziva (geološki, pedološki, klimatski, agronomski, ekonomski, kulturni, sociološki, i desetine drugih) unosi izvjesnu pometnju u shvaćanje geografske regije i ovdje je potrebno precizirati razliku između nje i ovako shvaćenih regija. Po našem mišljenju svaka nauka ima pravo i treba da i prostorno prikaže pojave, koje proučava. Pri tome ona posuđuje od geografije samo kartu, s elementima opće prostorne orijentacije (granice, rijeke, gradovi, prometni putevi, rjeđe i druge orijentacione oznake) i unosi u nju dimenzije svoje pojave. Takva regija odnosno rajon, kvalitetno je posve različita od geografske regije, kako smo je pojmovno gore razradili. Sve rajonizacije te vrste predstavljaju tek preduvjete, elemente, na kojim putem selekcije i sinteze geograf stvara svoju regiju i povlači njezinu granicu. Geografska regija nije identična ni sa geomorfološkom ili klimatskom pa čak ni sa kompleksnom prirodnom regijom te još manje je onda možemo identifikirati s ovakvom vrstom regija.

Na primjer, kod nas je Stebut⁶⁰ podijelio Jugoslaviju, u zavisnosti od klimatskih i pedoloških osobina, na rajone naših glavnih agrarnih kultura (rajon pšenice, rajon kukuruza itd.). Novija proučavanja agronoma, pedologa, klimatologa, ekonomista, dala su nam u najnovije doba podjelu Jugoslavije na: žitородni rajon, voćarsko - vinogradarsko - stočarski rajon, pašnjačko - stočarski rajon, rajon jadranskih kultura i rajon subtropskih kultura. Statističari kod svakog popisa stanovništva izrade kartu rasporeda gustoće naseljenosti, rasporeda pismenosti stanovništva, itd. Imamo karte s lociranim

Crtež 9.

industrijskim poduzećima, na kojim se lijepo vidi, koji su dijelovi Jugoslavije bolje, a koji slabije industrijski razvijeni. Imamo dobre prometne karte, itd., itd. I stotine takvih karata s oznakom rasprostiranja određene pojave, pa čak

i grupe istorodnih pojava, da napravimo i da u njima označimo kvantitativne rajone, još uvijek ćemo ostati samo u okviru tehničkog rajoniranja. Nikad ovakav rajon, čak i kad je u izvjesnoj mjeri složen (na pr. voćarsko-vinogradarsko-stočarski), ne predstavlja kompleks višeg stupnja, koji karakterizira geografsku regiju.

Određivanje granica geografske regije suštinski je povezano sa koncepcijom regije, ali zavisi mnogo i od metoda, koji ćemo pri tome upotrebiti. Teoretski uzevši, geograf se može u tom poslu opredijeliti da uzme, na primjer, kao osnovni kriterij: morfološke osobine (kako je to predlagao Cvijić — vidi str. 111), ili metod graničnih pojasa (kako to predlaže Maull — vidi str. 108), ili točke prometne ravnoteže (kako to predlaže Brush — vidi str. 109), ili gravitacijske zone gradova (kako to predlažu Chabot i Mumford — vidi str. 108 i 109), ili rasprostiranje određenog načina života (kako to predlaže Steward — vidi str. 110), ili prostorne koncentracije izvjesnih grana proizvodnje (kako to predlaže Baranski — vidi str. 110), itd. Po našem mišljenju niti ovi kriteriji pojedinačno, a niti u nekoj kombinaciji, niti bilo koji drugi kriteriji ne mogu se propisati kao pravilo. Izdvajanje regija i povlačenje njihovih granica kreativni je posao regionalnog geografa u najvišoj mjeri. Ne samo da ćemo u raznim zemljama primijeniti razne metode, prema njihovim specifičnim uvjetima, nego ćemo i u istoj zemlji primijeniti razne metode u zavisnosti od momenta historijsko-proizvodnog razvitka njezinih pojedinih dijelova.

Zar, na primjer, ima smisla dijeliti jednu nerazvijenu agrarnu zemlju s minimalnim gradskim aglomeracijama po kriteriju gradskih gravitacionih zona, isto kao, recimo, Veliku Britaniju, gdje su gradovi praktički progutali sela, gdje u gradovima živi 80% cjelokupnog stanovništva? Zar ima smisla dijeliti jednu zemlju oskudne prometne mreže po kriteriju točaka prometne ravnoteže, kao i zemlju guste prometne mreže, teritorijalne specijalizacije proizvodnje, u kojoj prometno kretanje ljudi i robe predstavlja doista ponajkarakterističniju indicaciju prostornog razmještaja stanovništva, naselja i proizvodnje? Zar se može dijeliti jednu zemlju na isti način, kad je ona, recimo, u razdoblju dominantne ekstenzivne poljoprivrede, slabo razvijenog prometa, niskog nivoa trgovinske razmjene i niskog standarda, i u razdoblju, kad je učinila kvalitativni korak naprijed, razvila industriju, razvila unutrašnje tržište, razvila gradove, promet, izmijenila proizvodno-teritorijalne odnose?

Iz svega toga povlačimo zaključak, da u specifičnim uvjetima Jugoslavije i u sadašnjem momentu njezina društvenog razvitka, specijalno privrednog, treba pri geografskoj rajonizaciji primijeniti i specifične metode, koje odgovaraju tim uvjetima i tom momentu.

Geografska rajonizacija u Jugoslaviji ima, po našem mišljenju, svoj opći i svoj specifični zadatak; oba treba da se zasnivaju na konkretnim odnosima prirode i društva kao i da budu u vezi sa sadašnjim momentom privrednog i kulturnog razvitka društva. Kao opći zadatak usvojili bi, pored težnje za pravilnom spoznajom stvarnosti, koja je svojstvena svakoj naučnoj aktivnosti, takvu regionalnu raspodjelu Jugoslavije, koja bi nam dala regionalne jedinice »spособne da održavaju i unapređuju kulturne, ekonomske i političke odnose dijelova, od kojih su sastavljene«, kako je to lijepo formulirao talijanski geograf Sestini (vidi str. 109). Kao specifični zadatak shvatili bi: povlačenje regionalnih granica i formiranje geografskih regija u skladu sa mozaikom naših prirodnih regija i sa mozaikom naših unutrašnjih nacionalnih, kulturnih i privrednih prostornih odnosa.

Prirnodnogeografske i kulturnogeografske regije Jugoslavije

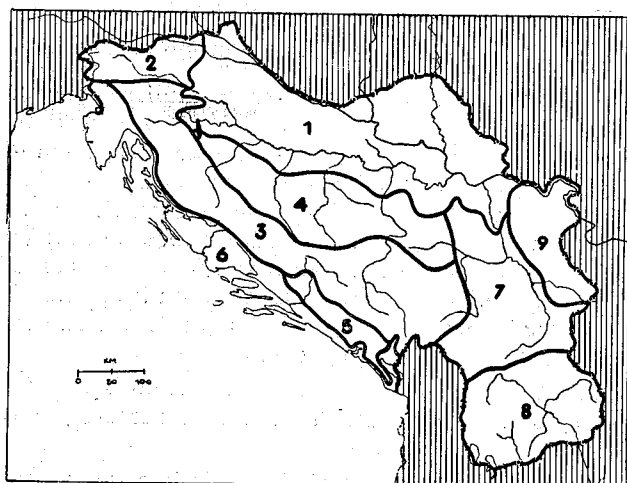
Principe, koje smo gore razradili, svakako je lakše formulirati, nego konkretno primijeniti u specifičnim uvjetima Jugoslavije, u neposrednom poslu izdvajanja i razgraničavanja geografskih regija. Već smo naveli poteškoće, koje iskrsavaju pri izdvajanju i razgraničavanju prostornih jedinica u Jugoslaviji, koje treba da budu okarakterizirane harmoničnim kompleksima prirodnih elemenata i društvenih faktora (vidi str. 112—113). Produblјivanjem analize iskrsavaju nove granice i nove prostorne disharmonije. Jugoslavija nam se u tom pogledu sve više ukazuje kao usitnjen i šaren mozaik prirodnih i društvenih pojava, koje poprimaju izvjesne ustaljenije prostorne okvire tek u mikroregijama ili »župama«, kako ih je Cvijić nazvao.

Međutim, naš je zadatak da provedemo sintezu i determiniramo veće komplekse — geografske regije, ostavljajući zasada po strani mezoregije i mikroregije.

Po našem mišljenju, u konkretnim jugoslavenskim uvjetima, potrebno je za tu svrhu analitički izdvojiti najprije prirnodnogeografske komplekse, zatim kulturnogeografske komplekse, pa onda sintezom karakteristika jednih i drugih determinirati geografske regije, i po sadržini i po granicama. Jugoslavija nije zemlja za koju bi, u sadašnjem momentu, mogli apriori označiti dominantnim bilo prirnodnogeografske bilo kulturnogeografske karakteristike u determiniranju njezinih regija. Najveći dio naših krajeva prerastao je onaj stadij razvitka, u kojem bi za karakteristiku kompleksne geografske regije bio odlučan prirodni pejzaž, a nije još dosegao stadij, u kojem bi za to isto bila očita prevalentnost kulturnog pejzaža. To nas upućuje na prethodnu analizu prirodnih pojava, historijskog zbivanja i sadašnje aktivnosti društva.

Prirnodnogeografske regije Jugoslavije jednim je dijelom prilično jednostavno izdvojiti i ograničiti, dok je u drugom njihovom dijelu to prilično složen posao.

Na sjeveroistoku Jugoslavije izdvaja se jasno Panonska nizina. Velika ravnica oko tokova Drave, Save, Dunava, Tise i Tamiša, pa dalje oko donjih tokova Kupe, Une, Vrbasa, Bosne, Drine, Kolubare i Velike Morave, isprekidana je samo trupovima starih gora Dravsko-savskog međurječja. Izgrađena od neogenih sedimenata s prostranim aluvijalnim pokrovima predstavlja isto tako petrografske-tektonsku cjelinu kao i morfološku. Izrazita i oštra kontinentalna klima, koja u njoj vlada, daljnja je njezina specifična regionalna karakteristika. S velikim prirodnim stepskim pokrovom, koji je isprekidan šumskim kompleksima samo u močvarnim područjima uz rijeke, ona se i fitogeografski razlikuje od ostalih prirodnih regija Jugoslavije. Njezino tlo sastavljeno na istoku od pravih i degradiranih černozema, a na zapadu od blagih podzola dodaje njezinoj regionalnoj individualnosti još jednu karakterističnu crtu, a isto tako i velike rijeke, koje njom protječu, a koje su najveće u Jugoslaviji. Sve se te regionalne osobine od reda gube na kontaktu s planinskim rubom, kako alpskim tako dinarskim, rodopskim i karpatskim. Ukoliko su pojedini prirodni elementi u dolinama rijeka, koje se nadovezuju na Panonsku nizinu prema planinskoj unutrašnjosti, slični s njezinim, ta se sličnost s udalјavanjem od nje brzo gubi i tlo, klima i vegetacija transformiraju se pod utjecajem okolne planinske sredine. Prirodnu granicu regije možemo povući preko pristranaka Pohorja, Slovenskih gorica, Haloza, Gorjanaca, Zrinjske gore, Kozare, Majevice, Cera, Kosmaja i Homoljskih planina. (Crtež 10).

Prirodnogeografske regije Jugoslavije: 1) Regija Panonske nizine, 2) Regija Alpa, 3) Regija Dinarskih visokih planina, 4) Regija Dinarskih srednjevisokih planina i kotlina, 5) Regija Hercegovačko-crnogorskog krasa, 6) Regija Jadranskog primorja, 7) Regija Rodopskih planina i kotlina u slivu Morave, 8) Regija Rodopskih planina i kotlina u slivu Vardara, 9) Regija Karpatsko-balkanskih planina i rubnog područja Vlaške nizine.

Crtež 10.

Na jugozapadu izdvaja se dugo Jadransko primorje s otocima kao izrazita prirodna regija. Individualizira je u prvom redu more, koje se tu ispreplelo s dijelovima kopna, kao malogdje u Evropi. Individualizira je nadalje sredozemna klima. U petrografskom i tektonskom pogledu primorje se mnogo ne razlikuje od svog neposrednog planinskog zaleđa, jer je ono zapravo samo dio mnogo većeg vapnenačko-dolomitnog pojasa ulančenog sistema Dinarida, dio koji je tektonskim pokretima spušten pod more i u blizinu mora. Isto tako kraška polja, kanjonske doline rijeka i druge pojave kraškog reljefa, nisu specifičnost primorja, jer ih nalazimo i po čitavom području njegova vapnenačkog planinskog zaleđa. Ali mnogi oblici starijeg kopnenog reljefa, koji su dospjeli pod more postali su samim tim kvalitativno nove prirodne pojave i vrlo izrazite regionalne specifičnosti primorja (doline koje su se pretvorile u kanale, polja, koja su postala zalivi, planine koje su postale otoci itd.). Crvena tla primorja (crvenice), netopivi ostatak otapanja vapnenca, karakteristična su za primorje isto toliko koliko i za njegovo planinsko zaleđe, ali zato flišna tla, koja su rezultat sedimentacije morskih transgresija, njegova su izrazita specifičnost. U oskudnom biljnom pokrovu primorja ističe se kao izrazita regionalna specifičnost degradirana mediteranska šuma, makija. Usprkos mnogim sličnostima sa susjednim regijama zaleđa, Jadransko je primorje ipak vrlo izrazita prirodna regionalna cjelina, jer su njegove specifičnosti (more, klima, oblici primorskog reljefa, vegetacija) u tolikoj mjeri naglašene, da bacaju u sjenu spomenute sličnosti.

Pri određivanju regionalne granice Jadranskog primorja odlučni su reljef, klima i vegetacijski pokrov. Izrazitu morfološku granicu čini visoka planinska barijera: Trnovski gozd — Hrušica — Snežnik — Risnjak — Velebit — Dinara — Biokovo — Orjen — Lovćen — Rumija. Međutim ta je linija na tri mjesta razbijena transverzalnim dolinama Soče, Neretve i Bojane, kroz koje prodiru sredozemni klimatski utjecaji dublje u unutrašnjost, za leđa tim planinskim trupovima. Vegetacijski pokrov, uvijek živ i najsigurniji indikator klimatskih utjecaja, jer zavisi od njih, pokazuje da se sredozemni klimatski utjecaji na područjima tih prodora približuju visokoj jadransko-crnomojskoj razvodnici. Prirodnu granicu Jadranskog primorja možemo, prema tome, po-

vući spomenutom planinskom barijerom, Trnovski gozd — Rumija, izvijajući je prema unutrašnjosti u dolini Soče, Neretve i u Skadarskoj kotlini do blizu jadransko-crnomoorske razvodnice.

Vrlo prostrana planinska unutrašnjost, koja ostaje između prirodnih granica Panonske nizine i Jadranskog primorja i koja se dalje na istoku, u Srbiji i Makedoniji, širi sve od Dunava pa do Ohrida, Prespe i Dojrana, predstavlja područje, koje ne možemo okarakterizirati kao jedinstvenu prirodno-regionalnu cjelinu. Njegovo veliko prostranstvo u meridijanskom i još veće u dužinskom pravcu, razlike u tektonskoj i petrografskoj strukturi, razlike u hipsometrijskim odnosima, vrlo značajne morfološke, klimatske i fitogeografske razlike, prisiljavaju nas, da unutar njega potražimo regionalne diferencijacije i granice.

Na sjeverozapadu predstavljala bi jednu ovakvu granicu linija, koja dijeli Alpe i njihovo predgorje od Dinarskih planina. Iako su Dinaridi zapravo produžetak Alpa, iako jedne i druge planine, na prostoru Jugoslavije, pripadaju visokom planinskom svijetu, ipak postoje značajne hipsometrijske razlike upravo na tom kontaktu jednih i drugih planina, zatim značajne tektonske, morfološke, klimatske i vegetacijske razlike, koje opravdavaju tu diobu. I njihov različit položaj prema Jadranskom moru pridružuje se tim diferencijacijama. Granicu možemo povući linijom koja spaja Tolmin, u dolini gornje Soče, s Idrijom i dalje s Ljubljanom.

Na istoku vrlo izrazitu prirodno-regionalnu granicu predstavlja linija: gornja Kolubara — Ibar — Drim. Zapadno od te linije ostaje područje Dinarskih planina, tektonski usmjerenih u obliku dugih longitudinalnih lanaca, od SZ prema JI, pretežno vapnenačkog sastava, oštih visinskih oblika, s mnogim izduženim kotlinama i poljima istoga smjera; istočno od te linije prostire se područje gromadnih Rodopskih planina, tektonski razbacanih duž rasjednih linija raznih pravaca, pretežno škrljastog i eruptivnog sastava, zaobljenih i plećatih planinskih bila, s mnogim dubokim tektonskim kotlinama utonulim među planine. Ta je granica i vrlo izrazita klimatska međa; zapadno od nje prostire se humidni dio Jugoslavije, istočno od nje njezin semiaridni dio. I u fitogeografskom pogledu nije mnogo manje izrazita; zapadno od nje širi se vrlo prostran šumski pojas u velikim kontinuiranim plohama, dok se istočno od nje gubi u manjim oazama i na velikim dijelovima površine iščezava posve.

Unutar Dinarskog područja izrazita regionalna granica ide longitudinalnom linijom: Kapela planina — Plješevica — Grmeč — Vitorog — Vranica — Jahorina — Tara — Zlatibor — Čemerno. Južno od te linije ostaje pojas Visokih dinarskih planina, izgrađen pretežno od vapnenca trijasko starosti, s malo eruptivnih i metamorfnihi stijena, siromašan u rudama vulkanskog podrijetla, oštih visinskih oblika, prošaran longitudinalno izduženim kraškim poljima i transverzalnim riječnim dolinama kanjonskog tipa, hladne i vlažne planinske klime, s bogatim šumskim pokrovom rasprostrtim pretežno po njegovim sjevernim padinama te s prostranim planinskim livadama. Sjeverno od te linije prostire se pojas Dinarskih rudnih planina, srednje i male visine, izgrađen u velikom dijelu pored vapnenaca i od glinenih škrljavaca i pješčenjaka paleozojske starosti, prošaran mnogim izlivima magmatskih stijena, vrlo bogat rudama, zaobljenih planinskih oblika, raščlanjen kompozitnim dolinama rijeka transverzalnog smjera i prostranim kotlinama tercijarne starosti, pokriven bogatim šumskim i travnim pokrovom.

U južnom perifernom dijelu područja izdvojen je linijom, koja ide južnim padinama Čačulje, Veleža, Bjelašice i Golije, pojas hercegovačko-crnogorskog krasa, koji u svom hercegovačkom dijelu nosi ime Humina i Rudina, poznat po pojavama ljutog krasa, ali i po plodnim kraškim poljima i po sočnim planinskim pašnjacima, koji ublažavaju oporost prirodne sredine

U velikim Rodopskom području dijeli linija, koja prolazi bilima Šarplanine, Skopske Crne gore i Kozjaka, Pomoravlje od Povardarja. Iako su za obje regije karakteristične škriljaste i eruptivne stijene u njihovoj građi, bogate rudama, a gromadne planine i velike tektonske kotline u njihovom reljefu, ipak razlike u hipsometrijskim odnosima, razlike u klimi (izmjenjena egejska u Povardarju, a izmjenjena panonska u Pomoravlju), razlike u hidrografskoj mreži i položaju, čine od njih dvije prirodne regije.

Na sjeveroistočnom rubu Rodopskog područja zadire u nj koljeno velikog Karpatsko-balkanskog planinskog luka, koje se svojim ulančenim tektonskim i kraškim površinskim oblicima, značajnim površinama vapnenačkog stijenja i obilnom šumskom vegetacijom izdvaja u posebnu regiju.

Pri diobi Jugoslavije na **kulturnogeografske regije** susrećemo se s većim poteškoćama negoli je to slučaj s ovom diobom na prirodnogeografske regije.

Kulturnogeografsku regiju stvara prostorno ograničen, kvalitativno specifičan kompleks pojava, koje su u vezi s aktivnošću i životom društva, bilo da su poprimile materijalne oblike te su vidljive u prostoru, bilo da se odražavaju u određenom načinu života, dometu proizvodnih snaga ili kulturnim dostignućima. Autori, čije smo primjere geografske rajonizacije Jugoslavije ovdje ukratko prikazali, uzimaju pri determiniranju svojih regija ponešto i iz ovog fonda činjenica, neki više, neki manje. Izbor tih činjenica, međutim, isuviše je subjektivan. Tim načinom moglo bi se konstruirati još vrlo mnogo kombinacija, od kojih bi svaka imala neko opravdanje, ali teško da bi mogla poslužiti konkretnim zadacima.

Razmotrimo li Jugoslaviju sa stanovišta uvjeta života i njihovih prostornih relacija, u prošlosti i sadašnjosti, naići ćemo na mogućnosti mnogostrukih prostornih diferencijacija. Društvo na teritoriju današnje Jugoslavije nije preživljavalo feudalne produkcijske odnose niti istovremeno niti jednako. U jednim su dijelovima oni počimali i sazrijevali ranije, u drugim mnogo kasnije. Vrlo snažni civilizacijski utjecaji izvana (sa jugozapada zapadnoevropski i mediteranski, sa jugoistoka bizantijski i orijentalni, sa sjeverozapada centralnoevropski) unijeli su u prostore svoga dometa specifične oblike tih odnosa. Pogotovo je bila neravnomjerna likvidacija feudalnih odnosa i njihova zamjena s kapitalističkim odnosima. Dok su jedni dijelovi Jugoslavije ušli u te odnose već u prvim decenijama XIX stoljeća, drugi su počeli ulaziti u njih tek sto godina kasnije. Pri tome je komponenta utjecaja s jugoistoka oslabila posve, dok je centralnoevropska jako ojačala. Najnovije, socijalističko revolucionarno razdoblje, kao nosilac izgradnje svojih novih produkcijskih odnosa, naišlo je na tu kvalitetno nejednaku i prostorno diferenciranu baštinu, pa premda djeluje jedinstveno i bez ranijih raznorodnih komponena stranih utjecaja, ipak upravo zbog te baštine i ono je označeno regionalnim nijansiranjem.

U sadašnjem momentu razvitka stari su oblici privrede svugdje nagriženi, uzdrmani, u likvidiranju, ali samo na izvjesnim dijelovima već i likvidirani. Ako bismo htjeli regionalno označiti područja, u kojim je, na primjer, industrija preovladala, kao ekonomski izvor života stanovništva, poljo-

privredu, ili intenzivna poljoprivreda onu ekstenzivnu, dobili bismo na geografskoj karti dosta kružića, koji međutim još nisu tako gusto posijani da bi mogli obrazovati kontinuirane rajone.

U kulturnm pejzažu, što ga izgrađuju tipovi naselja, tipovi kuća, oblici eksploatacije tla, prometni objekti, i t.d. ono naslijeđeno kvantitativno daleko premašuje ono što je novostvoreno.

Ako bismo dalje razmotrili Jugoslaviju sa stanovišta društvene nadgradnje, u rezultanti izraženoj načinom života, dometom proizvodnih snaga i kulturnih dostignuća, ukazao bi nam se splet različitih i vrlo kontrastnih pejzaža. Podjela Jugoslavije na četiri velike kulturnogeografske regije: regiju bizantsko-orijentalnog, regiju romansko-mediteranskog, regiju autohtono-patrijarhalnog i regiju centralno-evropskog kulturnog naslijeđa, mogla je još do vremena Prvog svjetskog rata i neposredno poslije njega da posluži kao neka orijentaciona shema, ali i tada već bez jasnih granica, sa velikim i izmiješanim pojasima međusobnog prožimanja.⁶¹ U razdoblju, koje je slijedilo iza formiranja zajedničke države (1918 g.), a pogotovo u razdoblju, koje se nadovezuje na socijalističku revoluciju (poslije 1945 g.) način se života i domet proizvodnih snaga izmijenio u tolikoj mjeri, da bi danas bilo prilično apsurdno dijeliti Jugoslaviju po tom kriteriju.

I ovdje treba potražiti mogućnost sinteze i osnovu, koja bi u konkretnim uvjetima Jugoslavije i u sadašnjem momentu njezina razvitka imala izvjestan opći i objektivni karakter.

Iz gornjeg razmatranja proizlazi da je naslijeđe dalje i bliže prošlosti kako u pogledu materijalnih uvjeta života, tako i u pogledu društvene nadgradnje još uvijek ona osnova, koje nam se valja držati pri izdvajanju kulturno-geografskih regija, kako smo ih ovdje definirali. Po našem mišljenju, najkonkretnije i specifične prostorne komplekse te vrste predstavljaju historijske pokrajine oličene u našim narodnim republikama. Međe im je povukla historija i u njihovu okviru izgradila specifične kulturne pejzaže i specifične načine života. Svaka druga kulturnogeografska regionalna razdioba, zasnovana na pojedinačnim elementima, gubi u manjoj ili većoj mjeri karakter kompleksa i poprima karakter tehnički shvaćene regije jedne pojave ili grupe istovrsnih pojava.

Kad danas na karti omeđimo, na primjer, Sloveniju, nismo time omeđili samo određeni fizičkogeografski prostor, nego smo omeđili ujedno specifičan društveni kompleks, koji karakterizira: slovenska društvena zajednica sa svojim nacionalnim atributima (jezik, historija, psihičke osobine), zajednica u kojoj je 98% pismenih i 89% školovanih ljudi, u kojoj se 14% ljudi bavi industrijom a 40% poljoprivredom, u kojoj vrijednost industrijske proizvodnje po zaposlenom radniku iznosi 1,018.000 dinara godišnje, a vrijednost poljoprivredne proizvodnje po aktivnom zemljoradniku 72.000 dinara, u kojoj prosječni godišnji narodni dohodak po glavi stanovnika iznosi 128.000 dinara, u kojoj postoje izgrađene radne navike, jaka kulturna tradicija, relativno visok standard života, i t.d.

Ako te iste elemente uzmemo, na primjer, za Crnu Goru, predstavlja nam se društveni kompleks, koji karakterizira: crnogorska društvena zajednica, u kojoj je 70% pismenih a samo 47% školovanih ljudi, u kojoj se manje od 4% ljudi bavi industrijom a 60% poljoprivredom, u kojoj vrijednost industrijske proizvodnje po zaposlenom radniku iznosi 607.000 dinara godišnje a vrijednost poljoprivredne proizvodnje po aktivnom zemljoradniku 47.000

dinara, u kojoj prosječni godišnji narodni dohodak po glavi stanovnika iznosi samo 35.000 dinara, u kojoj se osjećaju veliki nedostaci u pogledu kvalifikiranosti radne snage, u pogledu naslijeđa izgrađenih radnih navika, i u kojoj je tipičan nizak standard života, i t.d.

Jasno, da ovakva dva društva, kad žive i djeluju čak i u približno jednakoj prirodnoj sredini, izgrađuju različit kulturni pejzaž. Drukčiji je kulturni pejzaž u planinama Slovenije od onog u planinama Crne Gore, iako se prirodna sredina malo razlikuje.

Uzeli smo za primjere, doduše, dvije kontrastne naše historijske pokrajine odnosno republike, ali upoređivanje i između ostalih dalo bi nam također jasne diferencijacije u tom pogledu. Sve one predstavljaju historijske individualitete, u kojim su različiti kulturni utjecaji, različit tok historijskog života, različit tempo razvitka proizvodnih snaga, izgradili različite kulturne pejzaže i različite načine života, različita dostignuća materijalne i duhovne kulture. Pri tome valja istaći i to, da te specifične osobine svojom rasprostranjenošću i homogenošću doista daju regionalni pečat tim teritorijalnim jedinicama. Onom koji je putovao Jugoslavijom ne treba to posebno dokazivati.

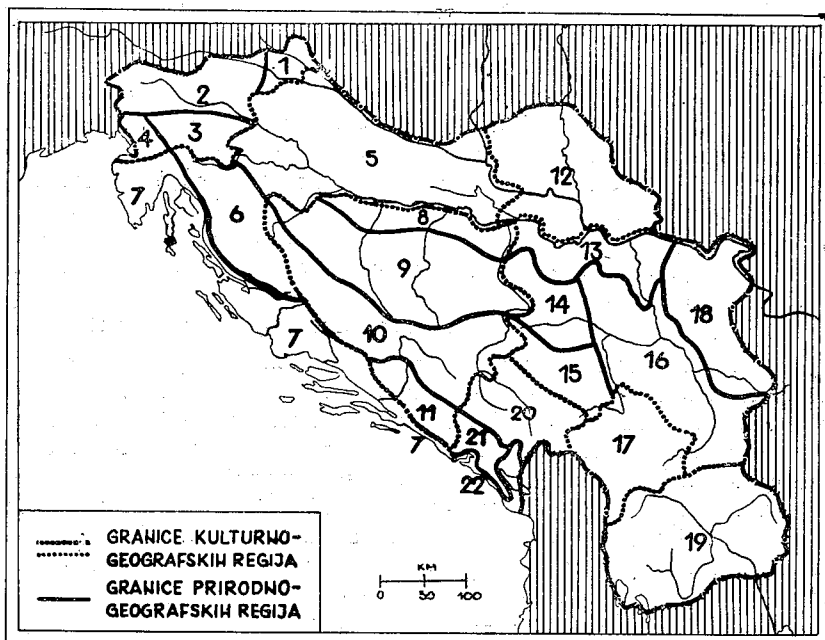
Prema tome, možemo s punim pravom naše historijske pokrajine ili današnje republike determinirati kao velike kulturnogeografske regije t.j. kao prostorne komplekse sa specifičnim kulturnim pejzažima, sa specifičnim načinom života i s različitim dometom materijalne i duhovne kulture. Na današnjem stupnju razvitka ne vidimo još druge realne mogućnosti kulturnogeografske rajonizacije Jugoslavije, koja bi se zasnivala na kompleksima sastavljenim od tih elemenata, povezanih izvjesnom harmonijom. Daljnju podjelu na mezoregije i mikroregije ostavljamo i ovdje po strani.

Uz ovaj zaključak potrebno je jedno objašnjenje. Socijalistička izgradnja naše zemlje usmjerila je svoje napore na eliminiranje razlika među republikama, ranijim historijskim pokrajinama. Ona ide u prvom redu za izjednačivanjem materijalne baze života, za izjednačivanjem nivoa proizvodnih snaga, a zatim i za izjednačivanjem elemenata koji determiniraju način života. Sve se to u krajnjoj liniji mora odraziti i u izjednačivanju kulturnog pejzaža. Dovoljno je pogledati samo ono što je već izgrađeno po našim gradovima i industrijskim centrima, a toga nije malo, pa da se vidi jasno kakvu crtu unosi u regionalni pejzaž to novo. Izjednačiti materijalnu osnovu, produktivnost rada i kulturni život svih krajeva države na jednom višem nivou, uz respektiranje stvaralačkih snaga, koje potječu iz specifičnih odlika pojedinih jugoslavenskih nacija, svijetli je zadatak socijalizma u našoj zemlji. I nema nikakve sumnje, da će se naš razvitak kretati u tom pravcu i da će posljedica sve novih i novih dostignuća na tom putu biti postepeno iščezavanje oštine granica, koje je zarezala burna i teška historija, koja nije vodila mnogo računa o interesima naših naroda. Sasvim je sigurno, da će se s pojačanom eksploatacijom prirode, s proširenjem materijalne osnove života, s razvitkom proizvodnih snaga i sa stjecanjem novih kulturnih vrednota, granice kulturnogeografskih regija orijentirati drukčije nego što su orijentirane sada, jer je to naprosto uvjetovano zakonitostima takvog razvitka. Zbog svega toga mnogi naši ljudi, impresionirani snažnom dinamikom našeg razvitka, nerado gledaju, kad se ističe značenje individualiteta oličenih u republičkim granicama. Ali pri ovom konkretnom poslu rajonizacije stojimo pred dilemom: početi od osnove, koja je stvarna, ili od osnove, koja tek treba da se stvori u budućnosti? Iz-

gleda da tu nije bilo dvoumljenja ni kod formiranja našeg komunalnog sistema, a ni kod decentralizacije privrednog i političkog života; i jedno i drugo ojačalo je značenje narodnih republika kao autonomnih subjekata.

Geografske regije Jugoslavije

Poslije ovako utvrđenih prirodnogeografskih i kulturnogeografskih regija možemo prići utvrđivanju i ograničavanju kompleksâ višeg stupnja — geografskih regija. Držeći se principa, da različita društva stvaraju različite komplekse s prirodnom sredinom i da različite prirodne sredine uvjetuju specifične komplekse s društvom, pogotovo kad je ono na stupnju razvitka koji su dosegli naši narodi, možemo geografske regije Jugoslavije utvrditi tako, da u okvirima njezinih kulturnogeografskih regija izdvojimo dijelove

Crtež 11

Geografske regije Jugoslavije

1. Panonska regija Slovenije, 2. Alpska regija Slovenije, 3. Dinarska regija Slovenije, 4. Primorska regija Slovenije, 5. Panonska regija Hrvatske, 6. Dinarska regija Hrvatske, 7. Primorska regija Hrvatske, 8. Panonska regija Bosne, 9. Srednjevísoka dinarska regija Bosne, 10. Visoka dinarska regija Bosne i Hercegovine, 11. Kraška regija niske Hercegovine, 12. Regija Vojvodanske ravnice, 13. Panonska regija Srbije, 14. Srednjevísoka dinarska regija Srbije, 15. Visoka dinarska regija Srbije, 16. Rodopska regija Srbije, 17. Metohijsko-kosovska regija Srbije, 18. Karpatško-balkanska regija Srbije, 19. Rodopska regija Makedonije, 20. Visoka dinarska regija Crne Gore, 21. Kraška regija Crne Gore, 22. Primorska regija Crne Gore.

prirodnogeografskih regija. Svaki tako izdvojeni prostor predstavlja specifičnu sintezu prirodnih i društvenih karakteristika, različitu od one na susjednim prostorima, sintezu koja je u našim prilikama historijski dovoljno sazrela, da se označi kao posebna geografska regija. (Crtež 11).

Ova geografska rajonizacija Jugoslavije bitno se razlikuje od dosadašnjih. Zbog tog nam ona i nameće neka principijelna pitanja, na koja valja odgovoriti.

Možemo li Panonsku nizinu, kao veliku prirodnogeografsku cjelinu, podijeliti na pet geografskih regija? Po našem mišljenju možemo i moramo, ako geografsku regiju shvaćamo onako, kako smo je ovdje razradili.

Kulturni pejzaž i način života u slovenskom dijelu Panonske nizine razvijali su se stoljećima pod utjecajima njemačkog feudalizma, bez kontakta s turskim utjecajima, te se znatno razlikuju od kulturnog pejzaža i načina života u hrvatskom dijelu Panonske nizine, koji se (izvan bivše banske Hrvatske) razvijao najprije pod uvjetima turske okupacije, a zatim (poslije 1699 g.) u uvjetima Vojne krajine i njemačke vojne uprave (do 1848 g.). Ili dalje, bosanski dio Panonske nizine — Bosanska Posavina, koji je ostao pod turskom vlašću sve do 1878 g., a u feudalnim odnosima turskog tipa sve do 1922 g., ima drukčiji kulturni pejzaž i način života od susjedne Hrvatske Posavine, gdje je kmetstvo dokinuto 1848 g. i gdje su centralno-evropski kulturni utjecaji bili vrlo jaki. Vojvođanski dio Panonske nizine, koji se također oslobodio od Turaka 1699 g. i živio dalje pod režimom Vojne krajine, koji je primio velik broj doseljenika Mađara i Nijemaca, znatno se razlikuje od srpskog dijela (Mačva, Kolubara, Donja Morava), koji se oslobodio turske eksploatacije tek 1833 g., i u koji su utjecaji sa sjevera mnogo polaganije prodirali.

Upravo zbog ovakvih različitih društvenih faktora, koji su, na primjer, na slavonskoj obali Save podigli sela u obliku pravilnih šorova, a na bosanskoj u obliku nepravilno nagomilanih kućica s krivudavim sokacima; koji su na slavonskoj obali sagradili škole, a na bosanskoj ostavili stanovništvo bez njih sve do XX stoljeća; koji su na slavonskoj strani podigli nasipe, iskrčili šume, zaorali ledine gvozdenim plugom i predali zemlju proizvođačima, a na bosanskoj ostavili sve po starom, razlikujemo ta dva područja, uprkos tome što u njima kiša pada u isto doba i što se plodna zemlja podjednako crni.

Pitanja koja bi postavili za geografske regije Dinarske prirodnogeografske cjeline ili za regije Jadranskog primorja, dobila bi slične odgovore.

Industrijalizacija, urbanizacija i nove prometne veze na mnogim mjestima osjetljivo razbijaju granice historijskih kulturnogeografskih regija stvarajući nove gravitacijske zone, koje će, besumnje, igrati sve jaču ulogu u preobražaju krajeva, što ih one obuhvataju.

Na primjer, s izgradnjom Prijedora, Banja Luke i Doboja kao industrijskih centara i s izgradnjom pruge Banja Luka — Doboj, praktički je gotovo iščezla ranija prilično osjetljiva regionalna granica između Bosanske Krajine i Bosanske Posavine. Dobre prometne veze sa Zagrebom čine, da danas velik broj stanovnika Banja Luke, Prijedora i Bosanskog Novog odlazi često u Zagreb, da tamo podmiri svoje potrebe u kupovini robe, da se posluži zagrebačkim medicinskim ustanovama i liječničkim uslugama, da posjeti kazališta, koncerte, izložbe, da se tamo školuje, i t. d. Slično je na drugoj strani s Tuzlom i Brčkim, odakle se po istim potrebama mnogo odlazi u Beograd. Veze tih krajeva sa Sarajevom postepeno slabe.

Izgradnja velikog hidroenergetskog sistema voda koje gravitiraju Cetini, vrlo žive prometne veze zapadne Bosne, osobito Livna sa Splitom (autobusima i kamionima), koje očekuje i željezničku vezu, proširuju ekonomsku i kulturnu gravitacijsku zonu Splita duboko u bosansko zaleđe. Nasuprot tome, izgradnja luke Ploče i željezničke magistrale Sarajevo—Ploče učinit će staru historijsku granicu u dolini Neretve rudimentom i znatno proširiti na toj strani ekonomsku i kulturnu gravitacijsku zonu Sarajeva, odnosno Mostara.

Vrlo intenzivna industrijalizacija doline Bosne, od Doboja do Sarajeva, s novim industrijskim depandansama u dolinama njezinih pritoka, zametak je jedne nove regije, čiji će se kulturni pejzaž, kad se bude razvio, mnogo, upravo dijametralno razlikovati od pejzaža sadašnjih regija Bosne. Osim toga, za razliku od ostalih regija Bosne, koje su orijentirane svojim teritorijalnim prostiranjem u longitudinalnom smjeru dinarskih direktrisa, osovina ove regije orijentira se u transverzalnog smjeru meridijana.

Teritorijalno uključivanje Zemuna i Pančeva u jedinstveno gradsko područje Beograda, isto tako uključivanje Pančevačkog Rūta, koji treba da posluži snabdijevanju te velike aglomeracije gradskog stanovništva, samo je početak jednog nužnog procesa, za koji su dozrele potrebe i kod drugih dvojnih naselja na Tisi, Dunavu i Savi.*

Uza sve to, značenje kulturnogeografskih regija kako smo ih postavili, u njihovim historijskim granicama, ne gubi još svoju važnost. Svi primjeri, koje smo nabrojali, predstavljaju procese u nastajanju. Da bi neki prostor dobio karakter geografske regije, u našem smislu, treba da prođe prilično vremena. Društvu, koje djeluje u njemu, valja omogućiti da u izvjesnom individualnom razvitku i trajnijem sazrijevanju, u okviru prirodne sredine izgradi svoje individualne karakteristične crte kulturnog pejzaža, koje zajedno s prirodnim crtama daju specifičnu fizionomiju geografske regije.

Zbog svega toga naše historijske kulturnogeografske regije predstavljaju, u sadašnjem momentu razvitka, osnovu, od koje u geografskoj rajonizaciji Jugoslavije valja poći. Daljnji razvitak će ih mijenjati, to je jasno, ali i za zapažanje promjena kao i za formiranje novih tvorevina treba da postoji ranija osnova.

*) Taj problem je, na primjeru Slavenskog i Bosanskog Broda, lijepo i pregranitno obradio I. Rubić u svojoj studiji: Slavonski i Bosanski Brod. Izdanje Jugoslavenske akademije, Zagreb, 1953.

L I T E R A T U R A

1. Fels E.: Der wirtschaftende Mensch als Gestalter der Erde. Erde und Weltwirtschaft, Bd. 5. Stuttgart, 1954.
2. Rouge M. F.: La Géonomie ou l'Organisation de l'espace. Collection d'études économiques, XXX. Paris, 1947.
3. Ibidem, p. 1 et 133—134.
4. Nice B.: Geografia et pianificazione territoriale. Memorie di geografia economica, Vol. IX. Napoli, 1953.
5. Ibidem, p. 49—50.
6. Guttersohn H.: Harmonie in der Landschaft. Solothurn, 1947.
7. Baranski, N. N.: Ekonomičeskaja geografija SSSR. Moskva, 1947.
8. Cressey, G. B.: Asia's Lands and Peoples. New York — Toronto — London, 1951.
9. Gourou, P.: L'Asie. Paris, 1953.
10. Gottmann, Y.: L'Amérique. Paris, 1949.
11. Valkenburg, S. — Held, C. Europe. New York, 1952.

12. Stamp, L. D.: Africa. New York — London, 1953.
13. Hettner A.: Die Geographie, ihre Geschichte, ihr Wesen und ihre Methoden. Breslau, 1927.; Vergleichende Länderkunde, Bd. 1. Leipzig — Berlin, 1933.
14. Passarge S.: Beschreibende Landschaftskunde. Hamburg, 1929.
15. Schlüter O.: Die analytische Geographie der Kulturlandschaft. Jub.—Sonderband, Gesellschaft für Erdkunde. Berlin, 1928.
16. Troll C.: Die geographische Landschaft und ihre Erforschung. Studium generale 3. Berlin, 1950.
17. Lütgens R.: Die geographischen Grundlagen und Probleme des Wirtschaftslebens. Erde und Weltwirtschaft, Bd. 1. Stuttgart, 1950.
18. Schultze J. H.: Das Problem der natürlichen Landschaften und ihrer Kartierung in der D. D. Republik. Leipzig, 1952.
19. Maull O.: Die Bedeutung der Grenzgürtelmethode für die Raumforschung. Zeitschrift für Raumforschung, S. 236—242. Bielefeld, 1950.
20. Prema Rubić I.: Pogledi na suvremenu antropogeografiju. Kongres na geografite od FNRJ, II — s. 90. Skoplje, 1952.
21. Cholley A.: Nove tendencije u francuskoj geografiji. Geografski glasnik XI—XII. Zagreb, 1950.
22. Musset R.: Les études récentes de régions françaises. Géographie française au milieu du XX siècle, Paris, 1957.
23. Chabot G.: Grad u regiji. Geografski glasnik XVI—XVII, Zagreb, 1955.
24. George P.: Géographie économique et sociale de la France. Paris, 1946.
25. Musset R.: Op. cit. p. 193.
26. Wilkinson H. R.: Geografija u Velikoj Britaniji. Geografski glasnik, XIII. Zagreb, 1951.
27. Dickinson R. E.: City, Region and Regionalism. London. 1947. — Prema Nice B. op. cit. p. 30.
28. Smailes A. E.: The Analysis and Delimitation of Urban Fields. Geography, December 1947. — Prema Rubić I.: Geografsko određivanje okolice grada. Geografski glasnik, XI—XII. s. 50. Zagreb, 1950.
29. Toschi M.: Corso di geografia generale. Bologna, 1947. — Prema Nice B.: op. cit. p. 22.
30. Sestini A.: Le regione italiane come base geografica della struttura dello stato. Bologna, 1947. Prema Nice B.: op. cit. p. 22.
31. Jovanović P.: Savremena stremljenja u geografiji. Kongres geografa Jugoslavije, I. Zagreb, 1950.
32. Mumford L.: The Culture of Cities. New York, 1938.
33. Brush J. E.: The Hierarchy of Central Places in Southwestern Wisconsin. Geographical Review, XLIII. New York, 1953.
34. Steward J. H.: Region — an Heuristic Concept. Rural Sociology, Vol. 20. Kentucky, 1955.
35. Grigorjev A. A. — Gerasimov I. P.: V. V. Dokučajev i geografija. Moskva, 1946.
36. Vidi: Jovanović P. op. cit. s. 127.
37. Vidi: Paunković Đ.: O principima i metodu rajoniranja u geografiji. III. kongres geografa Jugoslavije. Sarajevo, 1954.
38. Baranski N. N.: Ekonomičeskaja geografija SSSR. Moskva, 1947.
- 38a. Baranski N. N.: Očerki po školnoi metodike ekonomičeskoi geografii. Moskva, 1946.
39. O toj diskusiji vidi: Regel C. — Winkler E.: Zur Landschafts-Diskussion in der Sovjetgeographie. Geographica Helvetica. VIII. Nr. 3 p. 237. Bern, 1953.
40. Cvijić J.: Balkansko poluostrvo, knj. I, s. 45—46. Zagreb, 1922.
41. Milojević B. Ž.: On the Division of the Earth's Surface into Geographical Regions. Mem. de la Soc. serbe de géogr. vol 8. Belgrade, 1954.
42. Paunković Đ. Op. cit.
43. Rubić I.: Problem regije u modernoj geografiji. Izvještaj o radu IV kongresa geografa FNRJ. Beograd, 1956.
44. Krebs N.: Die anthropogeographischen Räume der Balkanhalbinsel. Penck-Festband, s. 296—323. Stuttgart.
45. Cvijić J.: Op. cit. s. 60—107.
46. Marek R.: Südost- und Südeuropa. Handbuch der geographischen Wissenschaft. Potsdam, 1931.
47. Chataigneau Y. — Sion J.: Géographie universelle, VII. Paris, 1934.
48. Melik A.: Jugoslavija. Ljubljana, 1949.

49. Kayser K.: Jugoslawien, ein Beitrag zu länderkundlichen Analyse eines Staatsgebietes. Landschaft und Land der Forschungsgegenstand der Geographie. Remagen, 1951.
50. Roglić J.: Prilog regionalnoj podjeli Jugoslavije. Geografski glasnik, XVI—XVII. s. 9. Zagreb, 1955.
51. Ibidem.
52. Valkenburg S. — Held C.: Europe. New York, 1952.
53. Pounds N.: Europe and the Mediterranean. New York — Toronto — London, 1953.
54. Gracianskii A. N.: Priroda Jugoslavii. Moskva, 1955.
55. Dobronin B. F.: Fizičeskaja geografija Zapadnoi Evrope. Moskva, 1948.
56. Milojević B. Ž.: Naši predeli. Beograd, 1949.
57. Milojević B. Ž.: La Yougoslavie, Aperçu géographique. Beograd, 1956.
58. Ibidem
59. Nice B. op. cit. p. 12—13.
60. Stebut A.: Naši glavni poljoprivredni reoni. Beograd, 1926.
61. Cvijić J.: op. cit. s. 144 — karta.

SUMMARY

THE PROBLEM OF GEOGRAPHIC REGIONS IN YUGOSLAVIA

RUDE PETROVIĆ

The actual and very acute demands of contemporary society confront us with the problem of the division of the world into regions to be used as the basis of world organization. We are faced too with two kinds of divisions: those formed by nature, and those made by society. The boundaries of the two rarely coincide. This basic disharmony gives rise to a basic problem: how can we regionalize the world in general, and individual countries in particular, in such a way that this division will offer the optimum basis for a right understanding of natural phenomenon, and at the same time an optimum basis for economic planning, the territorial division of work, and, in the final analysis, an optimum basis for the rational exploitation of nature.

In its development the theory of geographical science has not arrived at generally recognized principles by which geographic regions can be understood. There is uncertainty and discussion, and the solution is still being sought. The opinions of many authors: German (A. Hettner, S. Passarge, O. Schlüter, C. Troll, R. Lütgens, J. H. Schultze, O. Maull), French (P. Vidal de la Blache, A. Demangeon, G. Chabot, A. Cholley, P. George), English (R. E. Dickinson, A. E. Smailes), Italian (M. Toschi, A. Sestini, B. Nice), American (L. Mumford, J. E. Brush, J. H. Steward), Soviet (V. V. Dokučajev, L. S. Berg, H. A. Solncev, N. N. Baranski, A. M. Smirnov, S. V. Kalesnik), and Yugoslav (J. Cvijić, B. Ž. Milojević, Đ. Paunković, I. Rubić) vary very widely when they come to define regions, and in the methods which they suggest for their physical determination. On the other hand objective reality forces writers of regional-geographic studies to abandon the outdated and unreal methods of linear study and the analysis of individual physiographic and anthropogeographic phenomenon in large regions, and consider their interrelationships in smaller regional complexes. Due to the lack of any certain theoretical foundation there is a great disagreement in the division of individual countries into smaller regions.

In the case of Yugoslavia determination and fixing of the complex geographical regions meet with great difficulties of a natural and historical cha-

racter. In Yugoslavia nature has built the basis and boundaries of her contrasting landscapes, in general longitudinally (NW-SE), while these built by man are mostly transversal, often cutting at right angles across the longitudinal areas. During its historical development many disparate cultural influences have affected Yugoslavia (Central-European, Mediterranean, Oriental). These clashed with each other, and with the resistant patriarchal culture of the mountainous interior of the country. Under these influences different kinds of life developed in the country, and very marked differences in the cultural configuration came about. The extremely stormy history exceeded the boundaries of present day Yugoslavia, which mark neither natural, nor national, nor economic wholes, but, under the centuries long pressure of foreign rulers, (Austria, Venice, Turkey) became the boundaries of different cultural regions. All this complicates for Yugoslavia the already complex task of drawing regional boundaries which would give regions harmonious from the point of view of nature, of population and of economics.

Up to date attempts to regionalize Yugoslavia made both by our own and by foreign authors (N. Krebs, J. Cvijić, R. Marek, Y. Chataigneau, A. Melik, K. Kayser, S. Valkenburg, N. Pounds, A. N. Gracianski, B. Ž. Milojević) differ greatly, and they present on the whole a crystallization of strictly individual concepts and are often improvisations without a coherent theoretical basis. Yugoslav economic and planned development and the Yugoslav system of communes cannot, in these varied combinations, find a firm framework in which concrete tasks can be achieved (economic-regional planning, territorial administrative boundaries).

The author is of the opinion that the geographic regionalization of Yugoslavia would cause less disagreement, and that a solution would more easily be found to the general and uniform character of the problem if authors dealing with this subject would give in advance more precise definitions of their own concept of geographic regions, or the concept which they accept, or the method which they intend to use in connection with the particular problems of Yugoslavia, and the aim which they intend to achieve.

Consequently the author first of all works out and defines the principles of these elements, starting from the standpoint that there are in fact no real divisions between cultural and natural regions. We can only theoretically, and for the purposes of analysis, divide the activity of nature from the activities of society. These activities, in all their manifestations, are spatially inseparable one from another. They conflict and intermingle. Their dialectical unity results in the creation of definite complexes — geographical regions, characterized by a certain internal harmony of social factors, but with a specific interweaving as the most important characteristic. Such a conception of geographic regionalism is not only spatial but also historical taking into account the dynamic development of the forces of production in society which turn it from a predominantly natural to a predominantly cultural landscape. The concept of geographical regions as historical categories takes into account the relativity not only of internal characteristics, but also the relativity of its boundaries. Under certain definable historical productive conditions certain areas form a harmonious regional whole, but when these conditions change this will not continue to be so but the spatial idea of a harmonious whole requires other boundaries.

As far as the methods of dividing and limiting geographical regions is concerned, the author considers that they should be specifically adapted

not only to the conditions of various countries, but also to the conditions of various parts of single countries in accordance with their historical productive development. The task of geographic regional division is to contribute to a right recognition of reality in the question of spacial division, giving regional units capable of preserving and furthering cultural, economic and political relationships of the parts which they comprise.

On the basis of these principles the author first analytically separates and characterizes nine natural regions in Yugoslavia (graph 10). He determines and examines the idea of cultural-geographic regions in Yugoslavia, and he maintains that at the present moment of development the most pronounced cultural geographical entities are historical provinces as represented in the People's Republics of Yugoslavia.

Having determined the natural-geographical and cultural-geographical complexes he discusses the delimitation of complexes of a higher degree — geographical regions. Following the principle that different societies form different complexes within a natural environment, and that different natural environments condition specific complexes within the human society, especially when the society is at the level of development attained by the nations of Yugoslavia, the writer divides Yugoslavia into 22 geographic regions (graph No 11) in such a way that he singles out natural-geographic regions within the framework of their cultural-geographic regions. Each of such determined regions represents a specific synthesis of natural and social characteristics, different from those in neighbouring areas, a synthesis which, in Yugoslav circumstances, has historically developed to a degree sufficient that it may be defined as a specific geographic region.